

บทที่ 7

ราชวงศ์ถังกับยุคจินคลาสสิก

จักรวรรดิจีนได้รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 618 ภายใต้การนำของราชวงศ์ใหม่ชื่อ ราชวงศ์ถัง (T'ang) มีเมืองหลวงคือ ฉางอัน ต้นสมัยราชวงศ์นี้คือ ศตวรรษที่ 8 ถือเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคโบราณกับต้นสมัยยุคใหม่ (Early Modern Age) ยุคใหม่ของประวัติศาสตร์จีนได้เริ่มต้นขึ้นในสมัยของราชวงศ์นี้ (ระหว่าง ค.ศ. 618-907) ความเจริญที่ปรากฏล้วนมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของจีนจนถึงศตวรรษที่ 20 ราชวงศ์ที่ปกครองจีนมาจนถึงราชวงศ์ถังล้วนเป็นราชวงศ์ที่ขึ้นชื่อในการรบและได้สถาปนาราชวงศ์ขึ้นด้วยพลังอำนาจทหาร จึงเป็นธรรมดาที่ราชวงศ์จะนิยมการปกครองคตินิตินิยม ใช้พระราชอำนาจอันเด็ดขาดและการใช้กฎหมายอย่างเข้มงวดในการปกครอง แม้จะมีระบบราชการที่ได้พัฒนาขึ้นมาตามแนวทางคตขงจื้อก็ตาม ในสมัยราชวงศ์ถัง ได้มีความเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงเกิดขึ้นท่ามกลางสันติสุขและความสมบูรณ์พูนสุขในแผ่นดิน จนดูเหมือนว่า วัฏจักรแห่งราชวงศ์จะไม่ทวนปรากฏขึ้นอีกเลย เพราะตามหลักการแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นภายหลัง หรือระหว่างการพิชิตดินแดนตั้งราชวงศ์ หรือภายหลังหรือระหว่างการเมืองการปกครองแตกแยก

ในยามสงบ ไม่มีอะไรจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้อย่างสุดที่จะหลีกเลี่ยงและอย่างง่ายดายเท่าความเติบโตใหญ่ของประชากร ผลผลิต การค้า วัฒนธรรมและสถาบัน เป็นความเติบโตใหญ่ที่เกิดได้ง่ายกว่าในยามกลียุคอย่างแน่นอน ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและสถาบันในสังคมได้บดบังมิให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญระหว่าง ค.ศ. 712-756 ในรัชสมัยจักรพรรดิฮวนจง (Hsüan-tsung) ความเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงได้เกิดขึ้นมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นความสมบูรณ์พูนสุขหรือความมั่งคั่ง สถาบันต่าง ๆ เติบโตใหญ่ ศิลปกรรมเจริญรุ่งเรืองมาก

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังปรากฏในด้านการสร้างจักรวรรดิด้วยกำลังแสนยานุภาพอันเกรียงไกร กองทัพราชวงศ์ถังประกอบด้วยกำลังกึ่งทหารมาจากชาวนาเสรี ทหารเตอร์กและทหารอาซีฟ ต่อมา กองทัพได้แปรเปลี่ยนเป็นกองทัพอาซีฟประกอบด้วยอนารยชนและมีแม่ทัพเป็นอนารยชน ราชวงศ์ได้พัฒนาอำนาจของผู้บังคับบัญชาและจัดตั้งกองทัพประจำการและกำลังทหารทั่วไปที่ไม่สำคัญ ถ้าเป็นศึกใหญ่ ราชวงศ์ตั้งแม่ทัพและกองบัญชาการทหาร ตลอดจนถึงกำลังบำรุงจากเมืองหลวง แต่เมื่อมีการรบกับพวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะพวกเตอร์กและฮิเบต ราชวงศ์ได้ตั้งมณฑลชายแดนมีผู้ว่าราชการเป็นทหารตั้งแต่ ค.ศ. 737 ผู้ว่าราชการทหารมีอำนาจปกครองพื้นที่และคุมกำลังพลนับแสน ความมั่งคั่งมีส่วนส่งเสริมให้การทำสงครามแผ่ขยายอำนาจ

อาณาเขตประสบความสำเร็จมาก อาจจะถูกกล่าวได้ว่า การสร้างจักรวรรดิอันแผ่ไพศาลคือคุณลักษณะที่เห็นเด่นชัดที่สุดของราชวงศ์ถัง

การสถาปนาจักรวรรดิ

ตั้งแต่แรกแล้วที่จักรพรรดิไทจง (T'ai Tsung, ค.ศ. 627-649) ได้ทรงขยายทัพเข้าไปในเอเชียกลางและเกาหลี่ บรรดาอนารยชนเตอร์กซึ่งล้วนแตกแยกแบ่งฝ่ายตกเป็นประเทศราชของจีนในระหว่าง ค.ศ. 642-643 กองทัพจีนได้ยাত্রาไปไกลกว่าที่กองทัพสมัยอันเคยไป จักรพรรดิทรงสถาปนาพระองค์เป็นข่าน (Khan-หรือราชา) ราชวงศ์ถังเจริญพระราชไมตรีกับพวกอนารยชนเตอร์กตะวันออกกลุ่มอุยกูร์ (Uighur) ซึ่งทรงอำนาจที่สุดในเอเชียกลาง และได้แผ่ขยายอำนาจเข้าครอบครองที่ราบสูงปามีร์ (Pamir) หุบเขาโอซุส (Oxus Valley) และต้นแม่น้ำสินธุ ชนชาวอิเบตที่จัดตั้งรวมตัวกันใน ค.ศ. 607 ก็ตกเป็นประเทศราชของจีน กำลังแสนยานุภาพจีนแผ่ไพศาลไปทั่ว แต่ยังไม่มีโอกาสได้ประลองฝีมือการรบกับอินเดีย เพราะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงใหญ่กั้นอยู่ถึงกระนั้น ใน ค.ศ. 648 กองทัพผสมจีนอิเบตและเนปาลก็กล่าวหาญชาญชัยถึงขนาดจับได้ราชาองค์หนึ่งของอินเดียภาคเหนือไปคุมขังไว้ที่ฉางอัน ในเอเชียตะวันออก กองทัพจีนได้เพียรพยายามที่จะพิชิตเกาหลี่ถึง 2 ครั้ง ใน ค.ศ. 645 และ 647 กว่าจะพิชิตได้ใน ค.ศ. 668 จักรวรรดิจีนแผ่ไปทั่วเอเชียกลาง อิเบต เกาหลี่ เวียดนามเหนือ หรืออันหนัม นับเป็นจักรวรรดิใหญ่ที่สุดในโลกในสมัยนั้น

ชนชาติต่างๆ ที่ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของจีนล้วนถูกกลืนชาติโดยพลังของอารยธรรมจีน กองทัพจีนเองก็ได้ใช้ชนต่างชาติมากมายเป็นกำลังรบ อนารยชนเหล่านั้นมีฝีมือในการรบแต่ถ้าหลังยากจน ในขณะที่จีนเองมีความมั่งคั่งและความชำนาญในการจัดตั้งปกครองตนเอง ความชำนาญทั้งสองทางทั้งการรบและการปกครองจึงผสมผสานกันเป็นคุณประโยชน์อย่างยิ่งแก่คนจีนในการฟื้นฟูระบบการปกครองแบบรวมอำนาจให้มีความมั่นคงมากกว่าเดิม

ตั้งแต่สมัยอัน จักรวรรดิจีนเป็นมหาอำนาจที่เจริญทัดเทียมจักรวรรดิโรมัน มาถึงสมัยราชวงศ์ถัง จีนได้เปิดประเทศค้าขายกับชนต่างชาติมาก นครฉางอันถือเป็นมหานครสันติสุขนิจรันดร์ ("long lasting peace" city) และมีลักษณะเป็นมหานครสากล (Cosmopolitan) คับคั่งด้วยประชากรต่างเชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรม ฉางอันเป็นมหานครที่สวยงามและมีสรรพสิ่งล้วนแต่แสดงความหรูหราฟุ่มเฟือยที่สุดแห่งยุค เป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์ของการปกครองแบบรวมอำนาจที่สุดและมีการจัดระเบียบแบบแผนอย่างดีทั้งจักรวรรดิ มหานครมีแผนผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประชากรกว่า 1 ล้านคน พระมหาราชวังตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ตรงกลางมหานคร และพระราชนคร (Imperial city) ตั้งอยู่ทางทิศใต้ถัดจากพระมหาราชวัง พระราชนคร เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจเพราะเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการส่วนกลางระดับกระทรวงทบวงกรม พื้นที่ที่เหลือเป็นชุมชนมีกำแพงล้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเสมือนเมืองจำลอง ทั้งพระมหานครแบ่งเป็นด้าน

ตะวันออกและตะวันตก โดยถือประตูกิศักดิ์ของพระราชวังและพระราชนคร และประตูกิศักดิ์ของพระมหานครซึ่งอยู่ในแนวเดียวกันเป็นเส้นแบ่งเขต

ราชวงศ์ถึงประสบความสำเร็จในการสร้างเอกภาพและความสมดุลให้เกิดขึ้นในแวดวงสถาบันการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ทำให้จีนมีความมั่นคง สามารถใช้อารยธรรมและสถาบันหลักในสังคมเป็นเครื่องฟันฝ่าอุปสรรคและเป็นสื่อสร้างความเป็นจีนอันเป็นเบื้องต้นของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นเอกภาพของจักรวรรดิได้ จักรวรรดิจีนสมัยถังจึงเป็นจักรวรรดิที่ใหญ่ที่สุด มั่งคั่งที่สุด ทรงอำนาจที่สุด และเจริญรุ่งเรืองที่สุดในโลกในสมัยนั้น จีนพัฒนาความเจริญอย่างรวดเร็วมากเท่าแหล่งอารยธรรมอื่นในโลกร่วมสมัย ราชวงศ์ถึงเป็นราชวงศ์ที่ทั้งเรื่องอำนาจและรุ่งโรจน์ยิ่ง ยุคทองของจักรวรรดิในประวัติศาสตร์จีนมีสองครั้งคือ ยุคของราชวงศ์ฮั่นและราชวงศ์ถึง

ความเจริญทางวิทยาการ

ความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิสมัยถังปรากฏในด้านการริเริ่มและพัฒนาเทคโนโลยีสืบต่อจากอดีต โดยมีได้รับอิทธิพลความรู้จากโลกภายนอกนัก เช่น ธรรมชาติวิทยา ดาราศาสตร์ การแพทย์และคณิตศาสตร์ ความเจริญทางดาราศาสตร์ได้ข้องเกี่ยวกับการพยากรณ์เสี่ยงทาย เพื่อให้ล่วงรู้พระประสงค์ของสวรรค์ โดยมีการสังเกตอุปราคาของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นนิมิตบอกเหตุ ให้ตีความพระประสงค์ของสวรรค์ ดาราศาสตร์มิได้เจริญเกินขอบเขตจุดประสงค์นั้น

ในสมัยถัง ภูมิปัญญาได้เจริญรุ่งเรืองมากเพราะมีการเผยแพร่ด้วยสื่อภาษาเป็นลายลักษณ์อักษรบนกระดาษและด้วยการพิมพ์ ตั้งแต่ ค.ศ. 650 ได้มีการริเริ่มใช้กระดาษแล้ว ระหว่างศตวรรษที่ 8 ถึงที่ 13 มีความคิดริเริ่มพัฒนาการพิมพ์สืบต่อจากสมัยฮั่น เพื่อสนองตอบความจำเป็นและความต้องการตำราของวงการปัญญาชนและข้าราชการ

อาจจะกล่าวได้ว่า การพิมพ์มีวิวัฒนาการมาจากการสร้างตราขนาดใหญ่เพื่อใช้ในราชการ เดิมสร้างตราด้วยการแกะลายลงบนโลหะ ต่อมาสร้างด้วยไม้ สมัยฮั่นริเริ่มการพิมพ์ด้วยบล็อก (Block print) โดยวางกระดาษขึ้นหมาดๆ ทาบลงบนตัวพิมพ์หินที่แกะเป็นอักษร แล้วใช้ถุงเขม่าหรือหมึกอินเดีย (India ink) ชัดทุกส่วนที่ทาบติดกับตัวพิมพ์หิน จนกลายเป็นสีดำ การพิมพ์แบบนี้เป็นการพิมพ์ซ้ำด้วยบล็อก ตัวอักษรดำบนพื้นกระดาษขาว (A white-on-black production) การพิมพ์แบบนี้ยากลำบากเพราะแม่พิมพ์หินมีน้ำหนักมาก สมัยถังจึงได้พัฒนาแม่พิมพ์เป็นแม่พิมพ์ไม้ และต่อมาพัฒนาเป็นแม่พิมพ์ตัวเรียง (Movable type) ใช้กระดาษหน้าพับสอง (Double-folded pages) จากการสร้างตราด้วยการแกะลงบนโลหะหรือไม้ พัฒนามาเป็นการพิมพ์สมุดภาพหรือตำราด้วยแม่พิมพ์ไม้ขนาดเต็มหน้ากระดาษ (Full-page wood-block) การพิมพ์ด้วยบล็อกหรือแม่พิมพ์ติดต่อกันไปตามลำดับจะทำให้หนังสือออกมาในรูปของม้วนกระดาษ (Scroll form)

แบบเดิม และการเว้นที่ว่างระหว่างตัวพิมพ์จะทำให้พับกระดาษขนาดยาวได้ตามระยะห่าง อีกด้านหนึ่งของม้วนพับถูกเย็บติดกันเป็นรูปเล่มหนังสือที่เข้าหน้าพับสองทบติดต่อกันทั้งเล่ม

ระบบการพิมพ์ด้วยบล็อกเช่นนั้นทำให้ความรู้และวรรณกรรมแพร่หลายกว้างขวาง ไม่มีที่ใดในโลกที่รู้จักการพิมพ์มาก่อน แม้กระทั่งการสร้างตราที่ใช้ระบบการพิมพ์แบบนั้น โดยสร้างแม่พิมพ์ขนาดหน้ากระดาษ แกะลวดลายหรือตัวอักษรลงไป อาจกล่าวได้ว่า การพิมพ์เป็นหนังสือได้ทำให้ศิลปวิทยาการจีนเจริญก้าวหน้าและแพร่หลายไปทั่วจนถึงญี่ปุ่นและเกาหลีด้วยในระหว่างศตวรรษที่ 8 ถึงที่ 13 การริเริ่มประดิษฐ์คิดค้นผลิตภัณฑ์กระดาษและระบบการพิมพ์ถือเป็นเทคโนโลยีครั้งยิ่งใหญ่เสมือนรากฐานสำคัญของความเจริญทางการศึกษาเรียนรู้หนังสืออารยธรรมจีนจึงมีความเป็นเลิศด้านอักษรศาสตร์ โลกตะวันตกต้องใช้เวลาอีก 1,000 ปีกว่าจะเรียนรู้เทคโนโลยีนี้ไปจากจีนโดยรับถ่ายทอดไปจากเอเชียกลางและตะวันออกไกล

วิถีชีวิตเศรษฐกิจ

หลังจากที่ราชวงศ์ได้ครองจีนไม่ถึง 1 ศตวรรษ ในรัชสมัยจักรพรรดิฮู่โหว (Wu-hou, ค.ศ. 690-705) ชาวนาถูกกดขี่ขูดรีดภาษีที่ดินอย่างหนักจนต้องอพยพทิ้งที่นา ปฏิกริยารุนแรงได้เกิดขึ้นทั่วไปจนลูกหลานกลายเป็นกบฏอันลู่ซาน (An Lu-shan) ขึ้นในระหว่าง ค.ศ. 751-763 ราชวงศ์ถังจึงเร่งปฏิรูปการคลัง จุดมุ่งหมายสำคัญคือ การควบคุมทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ให้ทั่วถึงด้วยวิธีการจัดเก็บภาษีและการใช้แรงงานคนให้มีประสิทธิภาพ

1. รายได้รัฐ

ราชวงศ์ถังได้ยกเลิกภาษีรายหัว (Poll tax) แล้วจัดระบบภาษีใหม่โดยรวมภาษีทุกประเภทเป็นภาษีที่ดินประเภทเดียว จัดเก็บปีละ 2 ครั้ง (Double tax) คือเดือน 6 และเดือน 11 โดยถือหลักว่า พื้นที่เพาะปลูกเป็นหน่วยพื้นฐานของภาษีเกษตร เจ้าของที่ดินต้องเสียภาษีโดยไม่มีข้อยกเว้นแก่ชนชั้นสูงอีกต่อไป ใน ค.ศ. 780 ทุกมณฑลต้องประเมินปริมาณภาษีล่วงหน้าและจัดเก็บเอง การจัดเก็บภาษีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า รัฐไม่สามารถที่จะควบคุมความมั่งคั่งของเอกชนและการค้าเสรีภายในจักรวรรดิได้

ในการจัดเก็บภาษีจากการค้าขาย ราชวงศ์ถังได้กำหนดมาตรฐานการชั่งตวงวัดใหม่เป็นการเทียบค่าของสินค้าหลัก (Units of measures of equal value หรือ standard unit of value) กับเงินตราที่จะใช้แลกเปลี่ยน สินค้าหลักคือ ข้าวเปลือกและผ้าไหม เงินตราหลักคือ เงินสดและเหรียญกษาปณ์เงิน (Silver) ภาษีการค้ามีปริมาณมากกว่าภาษีที่ดิน และภาษีรายหัวหรือภาษีโรงเรือนที่เก็บตามความยากดีมีเงิน (Household tax) นอกจากเก็บภาษีจากสินค้าประมาณร้อยละ 10-20 ตามประเภทของสินค้าแล้ว ยังมีการจัดเก็บค่าธรรมเนียมจอดเรือและค่าธรรมเนียมการค้าเป็นต้น

รายได้ของราชวงศ์ยังมาจากการผูกขาดการผลิตและการค้าผูกขาดสินค้าที่มีกำไรสูงคือ เกลือ เหล็ก และชา ซึ่งถือเป็นสินค้าต้องห้าม และรายได้งามยังมาจากการมีอำนาจกำหนดราคาซื้อขายด้วยระบบภาษีอันหลากหลายทำให้ราชวงศ์มีรายได้เพิ่มมากขึ้นตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 8 ราชวงศ์สามารถจัดตั้งระบบบริหารได้อย่างมีประสิทธิภาพ ราชวงศ์จึงดำรงคงอยู่ได้ยาวนานกว่าอดีต คือ ยืนนานถึง 300 ปี สามารถสร้างจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่และสร้างอารยธรรมอันรุ่งโรจน์ได้

มาตรการที่สองในการปฏิรูปการคลังคือ การพัฒนาการขนส่งคมนาคมโดยเฉพาะระบบคลองเพื่อเชื่อมภาคเหนือซึ่งเป็นศูนย์กลางเข้ากับภาคใต้ซึ่งเป็นศูนย์เศรษฐกิจใหม่ เส้นทางสำคัญคือ คลองหลวง (Grand Canal) จากเมืองหางโจว (Hangchow) ไปนครฉางอัน มีการพัฒนาการขนส่งข้าวทางน้ำ ยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน ใช้แรงงานรับจ้างแทน การขนส่งคมนาคมสะดวกมากสำหรับการจัดเก็บภาษีแบบราชวงศ์ถัง เพราะก่อนสมัยดังก็มีการค้าและเมืองใหม่ ๆ เกิดขึ้นอยู่แล้ว

2. การจัดที่ดิน

เมื่อต้นสมัยถัง ชาวนาเสรียังมีอยู่มากและยังมีที่ดินเป็นของตนเองในภาคเหนือ ราชวงศ์ถังได้ส่งเสริมการเกษตรและต้องการให้ชาวนาเป็นทมิที่ดินเป็นของตนเอง ด้วยการฟื้นฟูระบบจัดสรรที่ดินเสมอภาคทุกปีแก่ชายฉกรรจ์อายุระหว่าง 21-59 ปี ตามทะเบียนสำมะโนครัวให้มิตินไม่เกิน 13.7 เอเคิลส์ 1/5 ของที่ดินเป็นพื้นที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมให้ถือเป็นที่ดินของชาวนาโดยสิทธิ์ขาด ชาวนามีหน้าที่ชำระภาษีแก่รัฐเป็นข้าวเปลือกหรือสิ่งทอ และให้เรียกเกณฑ์แรงงานรับใช้ราชการและท้องถิ่นปีละ 20 วัน หรือเสียภาษีแทนการเข้าเวร ระบบจัดสรรที่ดินนี้ได้ผลดีในระยะแรกเมื่อมีการใช้ระบบนั้นพร้อมกับระบบชั่งตวงวัดแบบเทียบค่า การเพาะปลูกได้ผลดีขึ้น ประชาชนกินดีอยู่ดีและประชากรเพิ่มมากขึ้นในหุบเขาแยงซีซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่ให้รายได้ดีมาก ราชวงศ์ถังยังส่งอพยพผู้คนลงสู่หุบเขาแยงซีเพื่อเป็นแรงงานเพิ่มผลผลิตการเกษตร

เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ที่ดินก็เริ่มเป็นปัญหา เจ้าหน้าที่ทุจริตการจัดสรรที่ดินโดยให้ที่ดินแก่ชาวนาน้อยกว่าปกติอัตรา 13.7 เอเคิลส์ ประเพณีการแบ่งมรดกที่ดินเท่ากันแก่บุตรหลานได้ทำให้ชาวนามีที่ดินที่มีขนาดลดลงมากหรือต้องเช่าที่ดิน เมื่อถึงกลางศตวรรษที่ 8 ระบบจัดสรรที่ดินล้มเหลว ชาวนามีที่ดินไม่เพียงพอที่จะทำกิน มีภาระอันหนักอึ้งเหลือจะทนทานที่ต้องเสียภาษีและถูกเรียกเกณฑ์แรงงานเพื่อเข้าเวร หรือเพื่อไปรบและหรือเป็นแรงงานโยธาสร้างสิ่งสาธารณูปโภคสาธารณูปการ อาทิ การชลประทาน ขุดคูคลองและบำรุงการชลประทาน หรือเป็นทหารประจำเมืองหลวงหรือชายแดนโดยต้องจัดหาเสบียงอาหารและอาวุธเอง ราชวงศ์ถังเป็นฝ่ายได้ประโยชน์จากชาวนาหลายล้านคนในรูปของภาษีและแรงงานให้เปล่า ชาวนาดกทุกซีได้ยากและมีหนี้สินล้นพ้นตัว จนต้องไถ่ถอนหนี้สินด้วยการขายที่ดิน ที่ดินจึงตกเป็นของชนชั้นสูงเป็นส่วนใหญ่ ชนชั้นนี้เป็นชนชั้นเจ้าที่ดิน จึงมีที่ดินเพิ่มมากขึ้นผิดจุดประสงค์ของรัฐที่จะป้องกันมิให้มีการสร้างสมที่ดินอันเป็นบ่อเกิดแห่งอำนาจและความมั่งคั่งของชนชั้นสูงจนเป็นภัยต่อรัฐ

ในสังคมจีน อิทธิพลของเจ้าของที่ดินย่อมขึ้นอยู่กับความมั่งคั่ง การถือครองที่ดินและการควบคุมกำลังผู้คน อิทธิพลเช่นนี้ปรากฏชัดตั้งแต่แรกสถาปนาราชวงศ์ถังแล้ว เจ้าของที่ดินส่วนใหญ่คือ ตระกูลผู้ทรงอำนาจ เป็นชนชั้นสูงที่สามารถใช้อำนาจอิทธิพลปกป้องดินแดนของตนมิให้อยู่ในข่ายต้องเสียภาษีและปกป้องผู้คนมิให้ถูกเรียกเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงาน อภิสัทธรรมมีสิทธิ์พิเศษสืบตระกูลจึงสามารถครอบงำสังคมและการปกครองได้ กำลังผู้คนก็ล้วนเป็นคณะบริวารและเป็นกำลังในการรบได้ ต่อมาในศตวรรษที่ 8 ระบบจัดสรรที่ดินเสมอภาคสามารถป้องกันอภิสัทธรรมให้มีอำนาจและความมั่งคั่งเหมือนเดิม โดยการริบหรือยึดหรือลดขนาดที่ดินในครอบครอง การตัดฐานอำนาจเช่นนั้นเป็นไปโดยง่ายเพราะตระกูลชนชั้นสูงส่วนใหญ่ล้วนย่อเย็บไปกับศึกสงครามกลางเมืองภายหลังราชวงศ์ซุ่ยสิ้นสุดอำนาจลง ไม่มีพลกำลังมากเพียงพอที่จะต่อต้านรัฐที่ลดอำนาจทางเศรษฐกิจของตนได้ อีกทั้งระบบการจัดเก็บภาษีปีละ 2 ครั้งบังคับให้ตระกูลชนชั้นสูงต้องเสียภาษีที่ดินด้วย แม้แต่ระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการก็ตัดสิทธิ์พิเศษของตระกูลชนชั้นสูงไปแล้ว

ทั้งระบบจัดเก็บภาษีใหม่ ระบบสอบคัดเลือกและระบบจัดสรรที่ดินเสมอภาค ล้วนเป็นระบบที่ลดอำนาจทางการเมืองการทหารและเศรษฐกิจของชนชั้นสูงไปมากจนถึงขั้นทำให้ตกต่ำลงความเติบโตทางเศรษฐกิจการค้าก็มีบทบาททำให้ผู้คนมีความเป็นอยู่พอยังชีพดีขึ้นกว่าเดิมโดยมิต้องพึ่งพาตระกูลชนชั้นสูงมากเหมือนอดีต รูปแบบการถือครองที่ดินกระจุกกระจายไปหมด ย่อมเป็นการยากที่จะถือครองที่ดินขนาดใหญ่เป็นผืนเดียวกันได้อีก ตระกูลชนชั้นสูงจึงแทบจะหมดบทบาทครอบงำในสังคมจีนได้อีก ส่วนใหญ่ต้องปรับเปลี่ยนฐานะมิให้ตกต่ำด้วยการสร้างบทบาทใหม่เป็นข้าราชการหรือเป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นผู้นำท้องถิ่น

แต่แล้วเมื่อระบบจัดสรรที่ดินล้มเหลวในกลางศตวรรษที่ 8 การถือครองที่ดินและการจัดเก็บภาษีปีละ 2 ครั้ง มีความยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก เจ้าหน้าที่ทุจริตในการจัดสรรที่ดินเสมอภาคราชวงศ์ถังจึงเปลี่ยนประเภทภาษีเป็นภาษีที่ดิน ยกเลิกภาษีรายหัว เจ้าของที่ดินต้องเสียภาษีที่ดินที่ให้ชวามาเช่า อันเป็นจุดเริ่มต้นของความนิยมเป็นเจ้าของที่ดิน (Landlordism) ซึ่งจะกลายเป็นเอกลักษณ์ของเศรษฐกิจชนบท จนถึงศตวรรษที่ 20 เจ้าของที่ดินคือข้าราชการและผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น มีทั้งประเภทถือครองที่ดินมาก และถือครองที่ดินพอควร จนถึงที่ดินขนาดเล็ก ที่ดินส่วนใหญ่มาจากการซื้อ การจับจอง บุกรเบิกหรือยึดที่ธรณีสงฆ์ ราชวงศ์ถังมิได้มีข้อห้ามเอกชนถือครองที่ดิน ชาวนามีที่ดินน้อยลงหรือไม่มีเลยจนต้องเช่าที่นา ความสัมพันธ์ระหว่างชวามุ่เช่ากับเจ้าของที่ดินมิได้มีลักษณะเป็นเจ้ากับข้าในระบบศักดินาสวามิภักดิ์อีกแล้ว หากแต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างชวามาเช่าในฐานะกึ่งทาสติดที่ดินกับเจ้าของที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ ความจงรักภักดีแบบเก่าหมดไปแล้ว ชาวนามีความเป็นไทมากกว่าเก่าและชำระค่าเช่าเป็นผลผลิตกึ่งหนึ่ง มิได้อาศัยทำประโยชน์บนที่ดินโดยใช้หยาดเหงื่อแรงงานและภาษีเป็นเครื่องตอบแทนเหมือนอดีต

ชาวนา อีกประเภทกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินของชนชั้นเจ้าที่ดินใหม่ สภาพความเป็นอยู่ตกต่ำ แม้จะเป็นไทมากขึ้นเช่นนั้นแสดงชัดว่า การเกษตรของจีนขึ้นอยู่กับแรงงานคนมากกว่าแรงงานสัตว์ โดยมีผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่ต่ำมาก ความยากไร้ย่อมทำให้ชาวนาแม้จะเป็นประชากรส่วนใหญ่ของจักรวรรดิไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นลูกค้าสำคัญของพ่อค้าและช่างฝีมือ ทั้งๆ ที่การค้าและการบริการสมัยถึงเจริญมาก จนถึงขั้นก่อเกิดการปฏิวัติการค้าขึ้น การค้าและการบริการเจริญขึ้นได้อย่างไร?

3. การค้าขาย

ในปลายสมัยถัง จีนเริ่มปฏิวัติการค้าโดยปรากฏลักษณะสำคัญ คือ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการพัฒนาการค้าภาคเอกชน การค้ามิได้มีเฉพาะภายในจักรวรรดิเท่านั้น หากแต่ยังมีกับโลกภายนอกโดยเป็นการค้าทางทะเลเป็นส่วนใหญ่ (Maritime Commerce) กับอินเดีย โลกเมดิเตอร์เรเนียน เอเชียกลางและโลกตะวันตก นับตั้งแต่ราชวงศ์ถังพิชิตอนารยชนเตอร์กตะวันตกได้ในระหว่าง ค.ศ. 642-643 การค้าทางบกเป็นกองคาราวานในเอเชียกลาง ก็ได้เริ่มต้นขึ้นใหม่ แต่ยังไม่มีความสำคัญขนาดเป็นการค้าระหว่างทวีป การค้าต่างประเทศในระยะแรกเป็นการค้าโดยรัฐผูกขาด ตลาดการค้าสำคัญอยู่ที่นครโลหยางและฉางอัน ตามภูมิภาคก็มีตลาดการค้ามาก ต่อมารัฐได้กำหนดการค้าเฉพาะแห่งไว้ที่เมืองกวางตุ้งและหยางโจว (Yang-chou) ในปลายสมัยถัง ศูนย์การค้าทางบกได้ย้ายจากภาคตะวันตกเฉียงเหนือมาเป็นการค้าทางทะเล เพราะมุสลิมผู้ครอบครองเอเชียกลางได้ปิดเส้นทางการค้าทางบก

แม้ราชวงศ์จะผูกขาดการค้ากับโลกภายนอก แต่ได้ให้ชนต่างชาติทำการค้าในนามของรัฐ พ่อค้าอาหรับเป็นผู้ดำเนินการค้าให้เงินในการค้ากับเอเชียใต้และเอเชียตะวันตก พ่อค้าเกาหลีที่มณฑลซานตงเป็นผู้ดำเนินการค้าแทนเงินในการค้ากับเกาหลีและญี่ปุ่น พ่อค้าต่างชาติมีนิคมหรือแหล่งที่อยู่อาศัยตามชายฝั่งทะเล เป็นนิคมขนาดใหญ่ที่ปกครองตนเอง และทำการค้าขนาดใหญ่ พ่อค้าอีกประเภทหนึ่งเป็นผู้แทนรัฐในการจำหน่ายสินค้าที่ได้กำไรสูงคือ เกลือและชา แต่ต่อมาในศตวรรษที่ 9 การค้าที่ได้กำไรงดงามจึงให้ข้าราชการและรัฐเข้าดำเนินการค้าแทนพ่อค้าต่างชาติ กำแพงที่เคยขวางกั้นพ่อค้าจากรัฐได้ถูกพังทลายลง อาชีพค้าขายกลายเป็นอาชีพที่ข้าราชการและรัฐผูกขาดเสียเอง

สินค้าหลักของการค้าต่างประเทศคือ แร่ธาตุประเภททองคำ เงิน ตะกั่วและดีบุก สินค้าหัตถกรรมได้แก่ ไหม หนังสือ ภาพวาด งานศิลป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครื่องถ้วยเปลือกไข่ เป็นที่นิยมสูงทุกหนแห่ง สินค้าที่จีนต้องการคือ ผ้าฝ้ายเนื้อดี ม้า หนังสือสัตว์ สินค้าฟุ่มเฟือย ไม้เนื้อดี เพชรนิลจินดา เครื่องเทศและงา เมื่อโลกตะวันตกเปิดการค้ากับโลกตะวันออกในศตวรรษที่ 15 เครื่องถ้วยเปลือกไข่ไปถึงยุโรป เป็นเครื่องแสดงการสืบทอดเนื่องของการส่งออกเครื่องถ้วยเปลือกไข่ตั้งแต่ศตวรรษที่ 8

ระบบเงินตราแต่เดิมของจีนจนถึงต้นสมัยราชวงศ์ถังใช้แต่เหรียญกษาปณ์ทองแดง ผ้าไหมมิได้เป็นที่นิยมใช้แลกเปลี่ยนแล้ว การค้าขายและการชำระภาษีเป็นเงิน ตลอดจนการที่ราชวงศ์ถังใช้เงินเพื่อบริหารราชการ ล้วนทำให้มีการใช้จ่ายเงินมาก เศรษฐกิจจีนมีการใช้เงินตราอย่างแท้จริง (Money Economy) รายได้จากการค้าขายและการค้าผูกขาดโดยรัฐมีปริมาณมากกว่าภาษีที่เรียกเก็บจากที่ดิน แต่การใช้เงินตราปริมาณมากขึ้นย่อมทำให้รัฐผลิตเหรียญกษาปณ์ไม่พอเพียง เหรียญกษาปณ์ขาดแคลนในท้องตลาด จนรัฐต้องออกมาตรการห้ามส่งออกเหรียญกษาปณ์บ้าง เก็บภาษีส่งออกเหรียญกษาปณ์ทองแดงสูงมาก เหรียญทองแดงนิยมใช้มากในเอเชียตะวันออกเฉียงและไปไกลถึงทวีปแอฟริกาตะวันออก มาตรการผลิตเหรียญกษาปณ์ด้วยเหล็กก็ไม่ใช่ที่นิยม เพราะมีมูลค่าถูกเกินไป ท้ายสุด รัฐได้ผลิตเหรียญกษาปณ์ด้วยทองคำและเงิน หรือกำหนดน้ำหนักมาตรฐานทองคำผงและแท่งเงินใช้สะพัดในท้องตลาด แร่ธาตุสองประเภทนี้มีมูลค่าสูงมากแต่มิน้ำหนัก ไม่สะดวกในการขนส่งหรือติดตัวไปไกล

ต้นสมัยถังมีการคิดใช้ตัวสินเชื่อ (Paper Credit) และธนบัตร (Paper Money) หลายรูปแบบที่นิยมมากคือ ตัวแลกเงิน (“Flying cash” หรือ money draft) ซึ่งใช้ชำระหนี้แล้วสามารถไปรับการชำระคืนภายหลังที่เมืองหลวง และตัวแลกเงินเป็นเงินตราใช้แลกเปลี่ยนกันในวงการค้า ธนบัตรอีกประเภทหนึ่งคือ ใบฝากเงิน (Certificates of deposit) ของธนาคารเอกชนที่เรียกค่าบริการได้ถอนในอัตราร้อยละ 3 มีธนบัตรหลายรูปแบบของธนาคารเอกชนทุกหนแห่งตามเมืองใหญ่ๆ ที่ขึ้นชื่อคือ ธนบัตรของธนาคารเอกชนหลายแห่งของเมืองเจิ้งตู (Chengtú) ซึ่งถือว่าเป็นธนบัตรแท้จริงแบบแรกของโลก คิดค่าบริการในอัตราร้อยละ 3 กำหนดได้ถอนเมื่อครบ 3 ปี ระบบเงินตราที่พัฒนาจนมีลักษณะสลับซับซ้อนเช่นนั้นถือเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูง ไม่มีที่ใดทัดเทียมได้จนถึงปลายศตวรรษที่ 19^๒ อีกทั้งเป็นเครื่องแสดงถึงความเติบโตใหญ่ของเศรษฐกิจเงินตราเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในวิถีชีวิตเศรษฐกิจจีน

การที่จีนมีระบบเงินตราที่ใช้ทั้งเหรียญกษาปณ์และธนบัตรและมืองค์กรเอกชนทำหน้าที่เป็นธนาคารให้บริการการชำระเงิน โอนเงิน ฝากเงิน ให้สินเชื่อและระดมเงินทุน ย่อมเป็นประจักษ์พยานได้เป็นอย่างดีว่า เศรษฐกิจจีนมีการหมุนเวียนเงินตราและเงินทุนเป็นเศรษฐกิจการเงิน (Money Economy) แสดงความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีสูงในวิถีชีวิตเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติการค้าที่ปรากฏความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการค้าภาคเอกชนนั้น แม้จะมีความเจริญก้าวหน้าที่สุดในโลกแห่งยุค แต่ไม่ก่อเกิดผลเป็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมและการเมืองการปกครอง เพราะจีนเป็นสังคมที่ข้าราชการเป็นใหญ่และมีการจัดองค์กรดี ความก้าวหน้าจนถึงขั้นปฏิวัติที่เกิดขึ้นในการค้าขายดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อรัฐมาก ราชวงศ์ได้กำหนดการค้าเฉพาะแห่ง กำหนดสินค้าต้องห้ามค้าขายกันเอง กำหนดปริมาณสินค้าเข้าสินค้าออกและกำหนดราคาซื้อขายโดยผ่านคนกลางคือ รัฐเป็นส่วนใหญ่ พ่อค้าต้องค้าขายภายใต้การควบคุมเข้ม

งวดของรัฐต้องเสียภาษีอากรค่าธรรมเนียมสารพัดประเภทตามตลาดการค้าที่เปิดและควบคุมโดยรัฐ การค้าขายต้องจดทะเบียนทั้งสิ้น รัฐเป็นนายทุนทั้งผลิตและจำหน่ายสินค้าที่มีกำไรงาม เช่น เหล้า ไหม ชา รัฐทำหน้าที่เป็นพ่อค้านายทุนเสียเอง เมืองเกิดใหม่หรือพัฒนาจนเป็นเมืองใหญ่โตหลาย แห่ง การขนส่งสินค้าผ่านด่านรายทางต้องชำระค่าผ่านด่านและเสียภาษีศุลกากรตลอดจนต้องให้ สิ่งของกำนัลเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเพื่ออำนวยความสะดวกในการค้า

การควบคุมผูกขาดและเรียกผลประโยชน์ในรูปแบบของภาษีอากรค่าธรรมเนียมและสิ่งของ กำนัลล้วนทำให้การค้าพัฒนาภายใต้การจำกัดขอบเขตโดยรัฐ ลูกค้านองการค้าเองคือ ข้าราชการ และเจ้านาย ตลอดจนชาวต่างประเทศ สภาพการค้าเช่นนั้นบีบบังคับให้พ่อค้าต้องยอมประสาณผล ประโยชน์กับรัฐมากกว่าจะต่อต้านแข่งขันรัฐ การปฏิวัติการค้าจึงเป็นการพัฒนาที่ถูควบคุม กระบวนการนี้ให้เติบโตใหญ่เต็มที่ เสมือนเป็นการ “บอห์นไฮ” ไว้ รัฐทรงอำนาจในการครอบครอง ทรัพย์สินในดิน สินในน้ำ กำลังผู้คนและวิถีทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูกหรือการค้า รัฐเป็นผู้กำหนดวิธีการพัฒนาทรัพยากรในแผ่นดินทุกประเภทดังกล่าวเพื่อประโยชน์ของรัฐโดยตรง เอกชนต้องมีบทบาทเจริญรอยตามมากกว่าจะเป็นผู้ริเริ่มหรือควบคุมเอง การปฏิวัติการค้าจึงมิได้ ก้าวหน้าไปถึงขั้นปฏิวัติอุตสาหกรรมแบบโลกตะวันตกในศตวรรษที่ 18 ในกลางศตวรรษที่ 8 ความไม่มั่นคงภายในอันปรากฏจากกบฏ (ระหว่าง ค.ศ. 755-763) ได้ทำให้ราชวงศ์ไม่มี ประสิทธิภาพในการควบคุมและกำกับดูแลการค้าให้มีราคามั่นคงและมีให้มีการค้ากำไรเกินควรได้อีก พ่อค้าท่านจะมีโอกาสค้าขายได้กำไรมาก แต่ความไม่สงบสุขภายในและความไม่ปลอดภัยในชีวิต ทรัพย์สินอันสืบเนื่องมาจากความเสื่อมถอยอำนาจของราชวงศ์เป็นอุปสรรคใหญ่หลวงต่อการค้า โดยปริยาย อันที่จริง ก่อนจะเสื่อมสิ้นอำนาจ ราชวงศ์เองก็ยากที่จะควบคุมวิถีชีวิตเศรษฐกิจแล้ว เพราะระบบการจัดสรรที่ดินเสมอภาคล้มเหลวและตลาดของรัฐล้ม รัฐขาดรายได้แต่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นร่ำรวย

พัฒนาการทางการเมือง

อันที่จริงแล้ว คนจีนได้ชื่อว่าเป็นอัจฉริยะในการจัดตั้งองค์กรมาก อารยธรรมจีนที่สืบต่อ มาถึงราชวงศ์ถึงที่สำคัญคือ คตินิยมความสัมพันธ์อันเครือญาติ (Kinship) และสถาบันหลักใน สังคมโดยเฉพาะระบบราชการและระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการตามคติขงจื้อ ระบบราชการมี ดุลประสานมาก เพราะข้าราชการจีนล้วนได้รับการศึกษาอบรมประหนึ่งออกมาจากเบ้าหลอม เดียวกันให้มีความคิด ความรู้สึกและพฤติกรรมตามคติขงจื้อ ระบบราชการประกอบกันขึ้นทุกส่วน ประกอบให้มีเอกภาพเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Homogenous) ที่สุดในโลก ระบบการปกครองที่ สืบทอดมา มีการรวมอำนาจ มีประมวลกฎหมาย 4 หมวด การปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งพื้นที่เป็น มณฑล มีการสื่อสารกันด้วยการตั้งสถานีไปรษณีย์ตามรายทาง แต่การปกครองที่ดีเช่นนั้น จะมี

ประสิทธิภาพเพียงโดยอ้อมขึ้นอยู่กับตัวบุคคลคณะผู้ปกครอง ดังจะเห็นได้ว่า ปัญหาการบริหารราชการของราชวงศ์ฮั่นเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ราชวงศ์ต้องสิ้นสุดอำนาจลง

ราชวงศ์ถังได้พัฒนาการเมืองการปกครองให้ทันสมัยหลายด้าน มีความคิดริเริ่มและประเพณีใหม่เกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่ประเพณีการตั้งพระสมัญญานามสำหรับจักรพรรดิ จักรพรรดิเกาจื่อ (Kao Tsu) ผู้สถาปนาราชวงศ์เป็นพระปฐมบรมจักรพรรดิ (High Progenitor) จักรพรรดิไทจง (T'ai Tsung) เป็นพระบรมบุรพกษัตริย์ (Grand Ancestor) จักรพรรดิซวนจง (Hsuan Tsung) เป็นพระบรมบุรพกษัตริย์ลึกลับ (Mysterious Ancestor) และเป็นสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ (Ming Huang, Enlightened Emperor)

1. ระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน

เมื่อต้นสมัยราชวงศ์ถัง ราชวงศ์นี้ก็มีได้ผิดแผกแตกต่างจากราชวงศ์อื่นที่ต้องยินยอมให้บรรดาแม่ทัพนายกองซึ่งเป็นชนชั้นสูง (Military aristocracy) มีบทบาทร่วมในการใช้อำนาจปกครอง ในการปกครองแผ่นดิน จักรพรรดิทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดเป็นเด็ดขาดโดยมีองค์กรระดับสูง 3 องค์กรในส่วนกลางที่ทำหน้าที่บริหารราชการคือ (1) ราชเลขาธิการ (Imperial Secretariat) มีหน้าที่กำหนดวินิจฉัยนโยบายราชการแผ่นดินและตราพระบรมราชโองการ (2) สำนักเอกอัครมหาเสนาบดี (Chancellery) มีหน้าที่ตรวจสอบการใช้พระราชอำนาจโดยมีอำนาจพิจารณาข้อวินิจฉัยสั่งการของราชเลขาธิการและให้บททวนใหม่ (3) สำนักเลขานุการใหญ่ (Grand secretary) มีหน้าที่สนองพระราชวินิจฉัยและพระบรมราชโองการ มีหน้าที่บริหารด้วยโดยมีองค์กรในบังคับบัญชาคือ กระทรวงทั้ง 6 (Ministries หรือ Board) นอกจากนั้น ส่วนกลางยังมีองค์กรอื่นที่สำคัญยิ่งคือ องค์กรฝ่ายตุลาการประกอบด้วยศาล 9 ประเภท มีหน้าที่ดำเนินคดีอันเกี่ยวกับพระราชพิธีบูชายัญ พระราชพิธี พิธีการทูต คดีในพระราชสำนัก การอุทธรณ์ (Judicial Review) และคดีความเกี่ยวกับการจ่ายเงินเดือนเป็นข้าวเปลือกและการขนส่งภาษีข้าวเปลือก องค์กรระดับล่างยังมีอีกมากมายที่สำคัญคือ บรรดาสำนักงาน (Bureau) ที่มีหน้าที่เฉพาะกิจ อาทิ ราชบัณฑิตยสถาน สำนักงานสรรพาวุธ สำนักงานผู้ตรวจราชการ (Censors)

สำนักงานผู้ตรวจราชการเป็นสถาบันที่มีคุณลักษณะเฉพาะและเป็นตัวอย่างการจัดตั้งองค์กรที่แสดงอัจฉริยภาพของจีน เพราะเป็นองค์กรภายในที่ควบคุมระบบราชการ ผู้ตรวจราชการเป็นข้าราชการชั้นสูงมีหน้าที่สืบค้นและสอบสวนพฤติกรรมข้าราชการที่ส่อไปในทางคิดคดทรยศ เป็นกบฏ หรือทุจริตและประพฤตินิยมชอบในวงราชการ แล้วทำหนังสือขึ้นกราบบังคมทูล ผู้ตรวจราชการยังมีอำนาจขนาดกราบบังคมทูลทุกท่วงการใช้พระราชอำนาจในทางที่มีชอบได้ตามแบบอย่างหน้าที่ของราชบัณฑิตในสมัยโบราณ

เพื่อให้การปกครองสามารถรวมอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในด้านการครอบครองและบริหารจัดการทรัพยากรในแผ่นดินที่สำคัญคือ ที่ดินและแรงงานคน ราชวงศ์ถังได้วางรากฐานการคลังใหม่โดยตั้งระบบจัดสรรที่ดินเสมอภาค ระบบกำลังกึ่งทหารและระบบหัวหน้าทั้ง 3 เป็นการสร้างประสิทธิภาพในการปกครองผู้คนและจัดเก็บภาษีอากร และได้พัฒนาระบบราชการให้มีประสิทธิภาพในการบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมอำนาจ

2. ระบบนิติศาสตร์

ในการบริหารราชการแผ่นดินเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จำเป็นต้องมีการใช้ประมวลกฎหมายแบบเดียวกันทั้งแผ่นดิน ราชวงศ์ถังได้สร้างประมวลกฎหมาย 4 หมวดคือ ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายลักษณะการปกครอง ประมวลกฎหมายรวมลักษณะอาญาและลักษณะการปกครอง ประมวลกฎหมายกำหนดระเบียบการบังคับใช้กฎหมาย ประมวลกฎหมายให้มีความสำคัญ 2 ด้านเท่านั้นคือ ลักษณะการปกครองและลักษณะอาญา สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการบริหารราชการและการรักษาความสงบสุขของจักรวรรดิ ยังไม่มีประมวลกฎหมายแพ่งที่จะเห็นความสำคัญของกิจการราษฎรทั่วไป เมื่อมีความขัดแย้งหรือพิพาทกันเอง รัฐให้ราษฎรดำเนินการแก้ไขเอง อย่างไรก็ตาม ประมวลกฎหมายดังมีความละเอียดมากขึ้นโดยสะท้อนหลักมนุษยธรรมก่อนเกิดหลักการนับแต่นั้นมาว่า ชำราชากรผู้ทำหน้าที่บริหารและตุลาการผู้ชาญฉลาด ต้องใช้กฎหมายเพื่อวินิจฉัยความคดีอย่างเป็นอิสระ

3. การปกครองส่วนภูมิภาค

ราชวงศ์ถังได้จัดระเบียบการปกครองภูมิภาคใหม่ให้เหมาะสม เดิมยังคงรูปแบบของการจัดพื้นที่เป็นจังหวัด (Chou, Prefectures) และอำเภอ (Hsien, Subprefectures)³ ต่อมา ได้เปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่การปกครองเป็นมณฑล (Province) มีทั้งหมด 15 มณฑล มีหน้าที่รวมอำนาจในการกำกับดูแลจังหวัด (Prefectures หรือ circuits) พื้นที่การปกครองระดับล่างคือ อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน ให้ปกครองตนเอง ชำราชากรปกครองภูมิภาคล้วนแต่งตั้งมาจากส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคมีที่ทำการ (Yamen) เป็นเอกเทศ ส่วนท้องถิ่นมีการปกครองตนเองโดยมีชนชั้นผู้ดี (The Gentry) เป็นผู้นำร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งราชการและกิจการในท้องถิ่น เป็นการร่วมกันบำบัดทุกข์บำรุงสุข จัดเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานเพื่อราชการ ส่วนกลางได้ควบคุมการปกครองภูมิภาคโดยการจัดตั้งกองทัพและส่งชั้นที่ไปร่วมกับผู้ว่าราชการในการปกครองภูมิภาค เมื่อส่วนกลางรวมอำนาจได้มั่นคงแล้วได้ลดขนาดและปริมาณของมณฑลลง กำหนดให้การปกครองมณฑล จังหวัดและอำเภอเป็นการปกครองแบบถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกันและตรวจสอบการใช้อำนาจกันเอง

เพื่อให้การติดต่อราชการสะดวกรวดเร็ว ราชวงศ์ถังได้พัฒนาระบบไปรษณีย์ เส้นทางน้ำ และเส้นทางบก ทุก ๆ 10 ไมล์มีสถานีไปรษณีย์ ร้านอาหารและโรงเรือนที่พักเพื่อให้บริการการขนส่งการคมนาคม ที่พักและอาหารแก่ข้าราชการ โดยจัดทำบัญชีค่าบริการไว้เป็นหลักฐานด้วย

4. ข้าราชการ

โครงสร้างการปกครองที่จัดใหม่ต้องมีระบบราชการที่พัฒนาแล้วด้วย ในสมัยชางและโจว ครอบครัวและเครือญาติมีอิทธิพลทำให้เกิดการปกครองโดยชนชั้นสูง (Aristocratic Rule) ในปลายสมัยชาน สังกมจีนมีชนชั้นเด่นชัดคือ บรรดาตระกูลผู้ปกครอง (Shi, Elite Families) ผู้ทรงคุณความรู้รับใช้จักรวรรดิ และประชาชนทั่วไป การแต่งงานระหว่างชนชั้นเกือบจะถือว่าเป็นข้อห้ามที่เดียว ชนชั้นสูงตั้งแต่นั้นมาจนถึงปลายสมัยถึงเองมี 2 ประเภทคือ ชนชั้นสูงแห่งแซ่ที่ยิ่งใหญ่ และชนชั้นสูงที่เป็นสมาชิกของแซ่โดยรับราชการ ตระกูลชนชั้นสูงล้วนมีชื่อขึ้นทะเบียนราชการ อำนาจอิทธิพลของชนชั้นสูงมักไม่ยั่งยืนนาน เพราะบรรดาราชาวงศ์ผู้ปกครองบังคับให้ชนชั้นสูงแบ่งมรดกแก่บุตรหลานเท่านั้น เพื่อสลายพลังเอกภาพของชนชั้นสูงมิให้สืบตระกูลจนเป็นอันตรายต่อรัฐ และได้จัดตั้งระบบราชการก่อปรด้วยคณะบุคคลที่ได้รับการศึกษาอบรมและมีความประพฤติปฏิบัติชอบ ข้าราชการท้องถิ่นคือ เจ้าเมืองและผู้ว่าราชการเป็นผู้ที่ส่วนกลางแต่งตั้งให้เข้ารับราชการ โดยมีการสำรองอีกชุดหนึ่ง ข้าราชการประเภทนี้มาจากกระบวนการในสังคม (Social process) ดังกล่าว แทนที่ชนชั้นสูง ระบบราชการในสมัยชู่ได้คัดคนดีมีวิชาเข้ารับราชการโดยวิธีการจัดสอบคัดเลือก โดยยังคงมีกระบวนการทางสังคมอยู่ เปิดโอกาสให้มีการใช้เครือข่ายเส้นสายอิทธิพลให้ผู้มีชาติตระกูลสามารถรับราชการสืบสถานภาพแห่งตระกูลชนชั้นสูงต่อไป ถึงกระนั้น ตระกูลชนชั้นสูงที่หวังจะสืบต่ออำนาจอิทธิพลต่อไปต้องให้บุตรหลานศึกษาอบรมและสอบเป็นข้าราชการ ดังนั้น ชาติตระกูลมีความสำคัญน้อยกว่าความสามารถ

เมื่อถึงสมัยถัง จีนมีการปกครองโดยข้าราชการ (Bureaucratic Rule) ข้าราชการปฏิบัติราชการโดยเป็นผู้แทนจักรพรรดิ มิได้เป็นผู้แทนชนชั้นอีกแล้ว ตำแหน่งราชการมิได้เป็นตำแหน่งสืบตระกูล แม้ชาติตระกูลยังมีความหมายมาก การสืบตำแหน่งในวงศ์สกุลมีเฉพาะตำแหน่งข้าราชการสำนักระดับสูงเป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Imperial councillors) ที่ทรงเกียรติแต่ไม่มีอำนาจ ข้าราชการสมัยถังมีหน้าที่หลักคือ การสำรวจและจดทะเบียนสำมะโนครัวและที่ดินเพื่อประโยชน์ในการจัดเก็บภาษีที่ดินและเกณฑ์แรงงาน การทำหน้าที่กำกับดูแล และการทำหน้าที่ฝ่ายตุลาการ ราชวงศ์มีข้อห้ามข้าราชการรับราชการในบ้านเกิด มีที่ดินในพื้นที่การปกครองมิได้ มีญาติพี่น้องรับราชการในหน่วยราชการเดียวกันมิได้ ข้าราชการต้องปฏิบัติราชการโดยคำนึงถึงประโยชน์สุขของแผ่นดินและจักรพรรดิเป็นที่ตั้ง มิใช่คำนึงถึงแต่ส่วนตนและชนชั้นของตน ผู้ที่จะเป็นข้าราชการสมัยถังล้วนมีคุณวุฒิและวุฒิปัตร์ (Degree holder) จึงจะมีคุณสมบัติเข้าสอบคัดเลือก

ผ่านการประเมินความรู้คิดเชิงจิตตามตำราคลาสสิก และผ่านการประเมินความสามารถชำนาญการในทุกสถานการณ์ ข้าราชการส่วนใหญ่ต้องสอบผ่านก่อนเป็นเบื้องต้น ผู้ที่จะรับราชการจึงต้องเตรียมตนเองให้พร้อมทางคุณวุฒิ ต้องมีการศึกษาอบรมอย่างดี

ราชวงศ์ถังได้จัดตั้งสถานศึกษาทั่วไป คณะกรรมการอำนวยการของราชบัณฑิตยสถาน (Directorate of the Imperial Academy) ได้จัดตั้งสถานศึกษาแห่งชาติหลายแห่งขึ้นในเมืองหลวง สถานศึกษาระดับสูงสุดคือ บรรดาวิทยาลัยเสรีนิยม (Liberal Colleges) นักศึกษาส่วนใหญ่มาจากราชตระกูลและตระกูลขุนนางชั้นสูง ส่วนสถานศึกษาอีกประเภทที่ราชวงศ์จัดตั้งคือ สถานศึกษาเทคนิค (Technical School) ให้การศึกษาอบรมด้านกฎหมาย อักษรศาสตร์และคณิตศาสตร์ ผู้ที่จบการศึกษาจากสถานศึกษาประเภทนี้ไม่มีตำแหน่งราชการก้าวหน้าเท่าพวกแรก ในมณฑลจังหวัดและอำเภอก็มีสถานศึกษาหลวง แต่การศึกษาไม่เป็นระบบระเบียบเท่าใดนัก ผู้เข้าสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการล้วนเป็นผู้จบการศึกษาจากสถานศึกษาหลายประเภทดังกล่าว และพระราชสำนักเองก็จัดส่งคนเข้าสมัครสอบด้วย มีการกำหนดปริมาณผู้เข้าสอบจากทุกระดับพื้นที่การปกครองโดยเทียบกับขนาดประชากรในพื้นที่ กระทรวงพระราชพิธีเป็นผู้จัดระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ การสอบเป็นกระบวนการใหญ่มีพิธีรีตองมากและมีความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามมาก การจัดสอบมีข้อสอบหลายประเภทเป็นรายวิชาและสาขาวิชา

ผู้เข้าสอบสาขาศึกษาเทคนิคสอบความรู้ตามรายวิชา อาทิ กฎหมาย ศิลปการเขียนตัวอักษรหรืออักษรวิจิตรศิลป์ (Calligraphy) และคณิตศาสตร์ มักไม่ก้าวหน้าในราชการเท่าผู้ที่สอบไล่ผ่านความรู้ตามตำราคลาสสิก และผู้ที่สอบหน้าที่นั่งในพระราชวังโดยจักรพรรดิทรงตั้งพระกระษัตริย์ ผู้ที่สอบหน้าพระที่นั่งได้ (Chin-shih degree) นั้นมีน้อยมาก ถือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ทรงเกียรติภูมิสูงมากเทียบเท่าดุขกษัตริย์ในความหมายปัจจุบัน ได้รับตำแหน่งราชการก้าวหน้าที่สุด ระบบสอบคัดเลือกมีกระบวนการสอบหลายระดับ ผู้สอบไล่ได้วิชาอักษรศาสตร์ (Literary examinations) แล้วต้องเข้าสอบอีกครั้งก่อนรับตำแหน่ง กระทรวงบริหารบุคลากรเป็นผู้จัดสอบข้อเขียนประเมินความสามารถในการใช้ดุลพินิจและความสามารถในการเขียน แล้วสอบสัมภาษณ์เพื่อประเมินบุคลิกภาพและวาทศิลป์ ต่อจากนั้นต้องสอบประเมินความรู้ความสามารถเพื่อเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่ง (Merit Examinations) เป็นการสอบเพื่อคัดคนที่ไม่เหมาะสมออกไป

ระบบสอบคัดเลือกข้าราชการที่มีกระบวนการสลับซับซ้อนเช่นนั้นเปิดโอกาสแก่คนทุกชนชั้น แต่ในความเป็นจริงย่อมมีโอกาสดำเนินการให้ชนชั้นสูงได้เปรียบในการศึกษาอบรมและในการสอบ เพราะสถานศึกษาส่วนใหญ่ล้วนมีผู้ก่อตั้งดำเนินการเป็นชนชั้นสูง ระบบราชการในภูมิภาคล้วนเป็นผู้เสนอตัวบุคคลเข้าสอบที่เมืองหลวง ทั้งจักรพรรดิและข้าราชการชั้นสูงสามารถเสนอตัวบุคคลเข้าสอบหรือรับรองบุคคลนั้นไม่ต้องผ่านการสอบคัดเลือก การสอบคำนึงถึงชาติตระกูลประกอบด้วยถึงไม่คำนึงถึง การศึกษาและการสอบก็เป็นของชนชั้นสูงอยู่ดี เพราะการศึกษายาวนานไม่เปิด

โอกาสให้ผู้ที่มิฐานะต่ำต้อยได้ร่ำเรียนวิชาการ มีแต่ประเภท “ลูกท่านหลานเธอ” เท่านั้นที่เข้ารับการศึกษาก่อนส่วนใหญ่ ข้าราชการส่วนใหญ่จึงเป็นผู้ที่มีชาติตระกูล ชนชั้นสูงยังคงมีอิทธิพลในการศึกษาและการสอบเป็นข้าราชการตั้งแต่แรกเริ่มแล้ว แต่ต่อมาถึงกลางสมัยถึง ระบบราชการคำนึงถึงความรู้ความสามารถเป็นเกณฑ์ (Merit system) ในการรับคนเข้ารับราชการและพิจารณาความดีความชอบ ระบบราชการของราชวงศ์ถังจึงเป็นระบบที่เริ่มต้นเป็นระบบราชการพลเรือน (Civil Service) ตามความรู้ความสามารถ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ล้วนเป็นบัณฑิตมีวุฒิบัตรทั้งสิ้น ใน ค.ศ. 657 ทั้งแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพศาลมีข้าราชการเพียง 13,500 คนปกครองประชากร 50 ล้านคน⁴

การศึกษาอบรมตามคติขงจื้อเพื่อเข้าสอบเป็นข้าราชการเป็นการรักษาประเพณีศึกษาตามแนวทางตำราคลาสสิก ปัญญาชนจีนล้วนมุ่งหมายเป็นข้าราชการ จึงเป็นทั้งผู้สนับสนุนระบอบการปกครองและเป็นผู้ปกครองในระบอบนั้น ปัญญาชนเป็นผู้ศึกษาอบรมยาวนาน เป็นผู้เข้าสอบและปกครองบ้านเมืองเอง การศึกษาของจีนจึงเป็นการศึกษาเพื่อออกมาเป็น “เจ้าคนนายคน” ระบบการศึกษาและระบบสอบคัดเลือกกลายเป็นฐานรากของระบอบจักรพรรดิราชย์ (Imperial Rule) ผู้สร้างระบอบและปกครองตามระบอบคือ ปัญญาชน จึงไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองตามวิสัยปัญญาชนทั่วไป

กระบวนการศึกษาและกระบวนการสอบมิได้ปิดกั้นโอกาสแก่สามัญชนที่อาจมีข้าราชการหรือผู้มีฐานะดีสนับสนุนให้ทุนรอน สามัญชนเคารพยำเกรงระบบดังกล่าวมากและมีความเชื่อว่า ตนมีโอกาส ถ้ามีความรู้ความสามารถและมีผู้สนับสนุน สามัญชนจึงมีได้ต่อต้านกระบวนการศึกษาและการสอบ ระบบการศึกษาเพื่อรับราชการและระบบการสอบคัดเลือก ล้วนแสดงชัดว่า การจัดการศึกษาและการสอบมีจุดมุ่งหมายเพื่อหาคนดีมีวิชาเข้ารับราชการมากกว่าจะมีจุดมุ่งหมายให้คนจบการศึกษาเพื่อมีความรู้และสามารถประกอบอาชีพทั่วไป การจัดการศึกษาและการสอบเพื่อราชการทำให้ระบบราชการของจีนเป็นระบบของบัณฑิตบนพื้นฐานของระบบความดีความชอบตามความสามารถ (Educated Bureaucracy of Merit) เป็นแห่งแรกของโลก ปัญญาชนเป็นชนชั้นปกครองแล้ว มิใช่ให้รบหรือชนชั้นสูงอีกต่อไป ชนชั้นใหม่นี้จะมีพื้นเพการศึกษาอบรมแบบเดียวกัน และมีความคิดเห็นแบบเดียวกัน มีคุณธรรมแบบเดียวกัน มีความสัตย์ซื่อจงรักภักดีต่อระบอบการปกครอง และมีความรู้สึกยึดมั่นในพิธีกรรมอันถูกต้องเหมาะสมและมีมารยาทความประพฤติอันดีงามเป็นระเบียบแบบแผน ระบอบการปกครองเป็นระบอบคนดีมีวิชาปกครอง (Meritocracy)⁵

การศึกษาอบรมยังมีส่วนส่งเสริมการเลื่อนฐานะในสังคม ระบบสอบคัดเลือกทำให้การปกครองสามารถดำเนินไปได้กว้างขวางเป็นระบบระเบียบมากตามคตินิยมขงจื้อ ระบบการศึกษาและสอบเพื่อเป็นข้าราชการ คือ ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ด้านหนึ่งของอารยธรรมจีนที่ไม่มีที่ใดทัดเทียมได้⁶

ระบบราชการพลเรือนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ลัทธิขงจื้อเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐ มีการศึกษาตำราคลาสสิก มีการศึกษาอบรมตามคติขงจื้อ มีการจัดตั้งระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ มีประเพณีเช่นไหว้ปรมาจารย์ขงจื้อและมีการตั้งพระราชพิธีประจำปี ระบบราชการพลเรือนยังมีบทบาทส่งเสริมประเพณีการแต่งประวัติศาสตร์โดยมีการพัฒนาปรัชญาประวัติศาสตร์สืบต่อเนื่องยาวนาน และระบบราชการนี้มีบทบาทสำคัญเบื้องหลังความเจริญรุ่งเรืองของศิลปวิทยาการ อย่างไรก็ตาม แม้ระบบราชการจะดีเด่นเช่นนั้น ก็ยังมีข้ออ่อนด้อยเหมือนกัน การศึกษาและการสอบตามตำราคลาสสิก ทำให้การศึกษาของจีนเป็นการศึกษาความรู้เฉพาะด้านเดียวอย่างลึกซึ้ง โดยมีได้มีการศึกษาศิลปวิทยาการด้านอื่นอย่างเต็มที่ ปัญญาชนจึงขาดความคิดริเริ่มและไม่แสวงหาความรู้อื่นใด ปัญญาชนมีความรู้และความคิดเห็นทางเดียวกันหมด และถือว่าการศึกษาความรู้ของตนเป็นเลิศแล้ว ไม่เพียงศึกษาศิลปวิทยาการอื่น ข้าราชการที่ผ่านการศึกษาระบบนี้ปกครองบ้านเมืองตามคตินิยมนี้ ไม่คิดริเริ่มพัฒนาการบริหารด้านอื่นวิธีอื่น ชนชั้นปกครองของจีนจึงมีโลกทัศน์อันคับแคบ งบประมาณอยู่กับการศึกษาดำรับตำราตามคติขงจื้อ ใช้สติปัญญาความสามารถเพื่อศึกษาความรู้ของอดีต มากกว่าจะสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อปัจจุบันและอนาคต ปัญญาชนจีนจึงอยู่ในโลกแห่งอดีตตามไม่ทันโลกในยุคใหม่ของศตวรรษที่ 19

ระบบราชการจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังมีพลังอนุรักษ์นิยมสูงมาก ระบบมีความเชื่อมั่นในหน้าที่รักษากฎหมายและระเบียบแบบแผน ทักษะคติความเชื่อถือเด่น (Ethos) นั้นยืนยงคงอยู่ท่ามกลางกสิยุคและวิกฤตการณ์ในประวัติศาสตร์ วิกฤตการณ์เพียงแต่คุกคามอำนาจอาญาสิทธิ์ แต่ไม่สามารถคุกคามระเบียบแบบแผนของสังคมที่ตั้งมั่นได้ ระบบราชการมีพลังแข็งแกร่งที่จะฟื้นฟูบูรณะสภาพและพลังของระบบให้สามารถดำเนินไปได้อย่างสืบต่อเนื่อง ทุกราชวงศ์ต้องพึ่งพาอาศัยระบบราชการและผู้ดีในท้องถิ่น (Gentry) ระบบสอบคัดเลือกของระบบราชการก็เป็นพลังอำนาจพิเศษและพลังเสถียรภาพอันพิเศษของจักรวรรดิ อาจกล่าวได้ว่า ผลงานยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ถังที่ได้ฝากชื่อไว้ในแผ่นดินคือ ระบบการปกครองแบบรวมอำนาจและระบบสอบคัดเลือกซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่มนุษย์ได้คิดค้นขึ้นมา อาจถือเป็นเอกลักษณ์ของอารยธรรมจีนด้วยความเจริญเติบโตใหญ่ของชนชั้นผู้ปกครองที่เป็นบัณฑิตนักวิชาการ (Scholar Elite) ในปลายสมัยถังได้เปิดหนทางกว้างเตรียมไว้สำหรับการพัฒนาภูมิปัญญาที่รุ่งโรจน์ใน สมัยซ่งภาคเหนือ (Northern Song period) เมื่อสิ้นสมัยถัง ก็เป็นการปิดฉากอำนาจอิทธิพลของตระกูลชนชั้นสูงด้วย วงราชการเองก็มีความแตกแยกแบ่งฝ่าย ภายในพระราชสำนักเอง ชั้นที่ก็เป็นใหญ่ ทั้ง ๆ ที่จักรพรรดิทรงเป็นพระโอรสแห่งสวรรค์ที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะล่วงละเมิดพระราชอำนาจมิได้ แต่ในโลกแห่งความเป็นจริง จักรพรรดิทรงปกครองตามคำแนะนำของเสนาบดีที่ปรึกษาซึ่งมาจากระบบราชการพลเรือน

ในระบบราชการที่ดู “ทันสมัย” สำหรับผู้คนร่วมสมัยในโลก การใช้อำนาจหน้าที่มิได้เป็นไปตามระเบียบปฏิบัติราชการเสมอไป พระราชอำนาจมีโอกาสที่จะแทรกแซงหรือละเลย

ระเบียบปฏิบัติได้ อาทิ ในรัชสมัยจักรพรรดิถังเต๋อจุง (T'ang Te-tsung, ค.ศ. 779/780-805) ราชบัณฑิตยสถานฮั่นหลิน (Hanlin Academy) ทำหน้าที่เป็นราชเลขาธิการส่วนพระองค์ (Personal secretariat) ในการออกพระบรมราชโองการและตราพระราชบัญญัติ คณะราชเลขาธิการชั้นการบังคับบัญชาต่อจักรพรรดิเท่านั้น มิได้ขึ้นต่อหน่วยราชการใด อำนาจหน้าที่ตามลำดับของราชการจึงขาดความศักดิ์สิทธิ์และใช้บังคับได้ยาก เหล่าชนที่ผู้แวดล้อมใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทมักทะเยอทะยานใฝ่อำนาจ เป็นพลังอำนาจนอกระบบและระเบียบราชการที่ทรงพลังยิ่ง เพราะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ถ่วงดุลอำนาจข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ชั้นที่มักจะมีบทบาทแทรกแซงหรือบังคับบัญชาราชการฝ่ายหน้าและมีบทบาทสำคัญในกระบวนการสืบราชสันตติวงศ์ ในฐานะที่เป็นเสมือนคณะที่ปรึกษาส่วนพระองค์และราชเลขาธิการโดยพฤตินัย ตลอดจนในบางรัชสมัย ชั้นที่ได้บัญชาการกองทัพวัง ชั้นที่คือคู่แข่งที่น่ากลัวที่สุดทางการเมืองของข้าราชการ การต่อสู้แย่งชิงอำนาจทุกวิถีทางระหว่างชั้นที่กับข้าราชการ คือ เหตุการณ์ธรรมดาเป็นปกติวิสัยบนเวทีการเมืองจีน

พลังอำนาจแฝงอีกด้านหนึ่งมาจากพระมเหสีเทวีและตระกูลทั้งหลายของพระมเหสีเทวี ตลอดจนอำนาจอิทธิพลของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ในสมัยราชวงศ์ถังเรื่องอำนาจสตรีได้มีโอกาสรองแผ่นดินคือ จักรพรรดินีอู่ (Wu, ระหว่าง ค.ศ. 690-750) การเล็งอำนาจเริ่มจากการเป็นพระสนมในจักรพรรดิไท่จุง (T'ai tsung, ค.ศ. 626-649) ต่อมาจักรพรรดิเกาจุง (Kao Tsur.g ค.ศ.649-683) โปรดสถาปนาเป็นจักรพรรดินี พระนางได้ทรงครองแผ่นดินโดยชักเชิดจักรพรรดิเกาจุงและจักรพรรดิอีก 2 รัชกาล จนถึงปี ค.ศ. 690 จึงได้ทรงรับบรมราชาภิเษกขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดินีผู้สวैयाพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ตามความนิยมแห่งยุค นับเป็นขัตติยนารีพระองค์แรกที่ได้สวैयाราชย์ในประวัติศาสตร์จีน แต่แม้จะเป็นครั้งแรก จักรพรรดินีพระองค์นี้ก็ทรงเป็นที่ประณามสาปแช่งในประวัติศาสตร์มากที่สุดที่ทรงใช้พระราชอำนาจอย่างเด็ดเดี่ยวตามครรลองของการเมืองที่เต็มไปด้วยเล่ห์เพทุบายนานัปการ อย่างไรก็ตาม จักรพรรดินีอู่ก็ได้ชื่อว่าทรงเป็นจักรพรรดินีผู้ทรงเข้มแข็งและทรงพระปรีชาสามารถยิ่งใหญ่มากในการครองแผ่นดิน พระบรมเดชานุภาพครอบงำการเมืองจีนยาวนานระหว่าง ค.ศ. 660-750

ระบบราชการของราชวงศ์ถังที่ได้พัฒนาอย่างทันสมัยนั้นเป็นระบบที่แม้จะทรงพลังคุณธรรมสูงสุด แต่ก็มีหน้าที่บริหารราชการให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้ จนกลายเป็นระบบตั้งมั่นในการสอดส่องตรวจตรา อนุรักษ์และเสริมการเมืองให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ระบบจึงขาดความคิดริเริ่มที่จะพัฒนาให้ทันสมัยตามยุคสมัย ระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการท้ายสุดมิได้ดำเนินไปตามจุดมุ่งหมายที่จะคัดเลือกคนดีมีวิชามาเป็นข้าราชการ ข้าราชการสมัยราชวงศ์ถังยังคงมาจากตระกูลผู้ทรงอำนาจอิทธิพล จากการอุปถัมภ์ค้ำจุนให้ได้ดีในราชการและจากการส่งเสริมให้เป็นข้าราชการ บางครั้งข้าราชการได้เป็นข้าราชการโดยมิได้ผ่านการสอบคัดเลือกเลย หรือเพียงแต่ผ่านการสอบหน้าพระที่นั่งเท่านั้น ระบบสอบคัดเลือกกลายเป็นเพียงวิธีหนึ่งในการคัดคนเข้ารับ

ราชการเท่านั้น ผู้มีโอกาสเป็นข้าราชการส่วนใหญ่มาจากชนชั้นสูงข้าราชการ (Bureaucratic Aristocracy) ในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

แม้ระบบสอบคัดเลือกจะมีจุดมุ่งหมายล้มล้างอำนาจตระกูลชนชั้นสูงเดิมและรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง แต่ท้ายสุดระบบสอบก็ไร้ความหมายความสำคัญไป ตำแหน่งราชการระดับสูงกลายเป็นตำแหน่งสืบตระกูลและเป็นตำแหน่งราชการตลอดชีพ การเมืองการปกครองที่ผ่านการพัฒนาจึงกลับเสื่อมประสิทธิภาพลง กลายเป็นเงื่อนไขอันชอบธรรมของการล้มล้างพระราชอำนาจได้ ดังที่ซ่งจื่อไต้อบรมสาธุศิษย์เสมอว่า แม้การเป็นกบฏต่อจักรพรรดิผู้ทรงธรรมเป็นความผิด แต่ถ้าจักรพรรดิองค์ใดมิได้ทรงครองราชย์โดยธรรมจนก่อเกิดกบฏขึ้นแล้วไม่สามารถที่จะทรงควบคุมได้ ก็สมควรจะถูกล้มล้างพระราชอำนาจ เพราะการปกครองที่ไม่เป็นไปโดยธรรมย่อมขาดความชอบธรรมตามความเป็นจริง (ipso facto illegitimate)¹⁰

โครงสร้างสังคม

พัฒนาการของชนชั้นสูงได้ผ่านขั้นตอนมาหลายสมัยของราชวงศ์แล้ว ในสมัยราชวงศ์ซางและโจว ชนชั้นสูงมาจากนักรบ มีอำนาจผูกขาดในการรบและการปกครอง (Military aristocracy) ผู้ปกครองแผ่นดินล้วนมีชาติตระกูลและสืบต่ออำนาจในวงศ์ตระกูล ต่อมาชนชั้นสูงประเภทนี้ตกต่ำลงเพราะข้าราชการชั้นสูงล้วนมีอำนาจปกครองและครอบครองที่ดิน (Landed official aristocracy) กลายเป็นชนชั้นสูงรุ่นใหม่ปรากฏชัดในสมัยราชวงศ์ฉินและฮั่น ตระกูลข้าราชการเหล่านั้นเป็นตระกูลที่ยิ่งใหญ่ทรงอำนาจมาก แต่เมื่อถึงสมัยราชวงศ์ถัง ระบบสอบคัดเลือกได้สร้างข้าราชการแบบใหม่ที่มีคุณสมบัติเฉพาะคือ ทรงคุณความรู้และคุณธรรมเป็นสำคัญ ข้าราชการเหล่านี้เป็นเพียงส่วนน้อยของชนชั้นปัญญาชนแบบใหม่ ปัญญาชนส่วนใหญ่ที่มีได้รับราชการเพราะสอบมิได้หรือเพราะไม่ประสงค์จะรับราชการ ล้วนมีบทบาทในสังคม ในฐานะผู้ทรงคุณความรู้ ปัญญาชนเหล่านี้เป็นผู้นำในสังคมในการดำเนินกิจกรรมทุกประเภทของสังคม ปัญญาชนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีฐานะดีมีที่ดินและมีอภิสิทธิ์ในสังคมเรียกว่า ชนชั้นผู้ดี (The Gentry) ส่วนปัญญาชนที่รับราชการย่อมมีทั้งตำแหน่งราชการอันทรงเกียรติและอำนาจอิทธิพล และส่วนใหญ่ครอบครองที่ดิน ข้าราชการเหล่านั้นล้วนเป็นชนชั้นสูงรุ่นใหม่ เป็นชนชั้นข้าราชการผู้รู้ (The Official literati class) ความรู้เป็นบันไดสำคัญสู่ความสำเร็จในชีวิตแล้ว ชนชั้นสูงรุ่นเก่าล้วนต้องมีความรู้เป็นเบื้องต้นเพื่อรับราชการ ชนชั้นสูงเก่าจึงยินยอมพร้อมใจให้ถูกกลืนในชนชั้นสูงรุ่นใหม่แล้ว อาจจะกล่าวได้ว่า ในสังคมจีน รัฐบาลและสังคมแทบจะแยกกันไม่ออก เพราะข้าราชการและปัญญาชน ล้วนเป็นคนกลุ่มเดียวกัน มาจากชนชั้นเดียวกัน เพียงแต่มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันในสังคมเท่านั้น

ชนชั้นผู้ดีทั้งที่เป็นข้าราชการและมีได้รับราชการ ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นเจ้าที่ดิน แต่มิได้อาศัยรายได้หลักจากพืชผลการเกษตรเหมือนอดีต ผู้ดีนิยมให้กู้ยืมเงินมากกว่าจะลงทุนซื้อที่ดิน

เพิ่มซึ่งหมายถึงภาระในการเสียภาษีที่ดินเพิ่ม ผู้ดีเหล่านี้ส่วนใหญ่อาศัยในเมืองมากกว่าจะอาศัยในคฤหาสน์ตามชนบท จึงเป็นชนชั้นเจ้าที่ดินที่มีได้อาศัยและทำประโยชน์บนที่ดิน (Absentee landlord) ตามเมืองจึงมีทั้งชนชั้นผู้ดีและพ่อค้าเป็นกลุ่มผู้นำในสังคม ชนชั้นสูงมิได้อยู่ตามชนบทเหมือนอดีตแล้ว วิถีชีวิตของชนชั้นปกครองเป็นวิถีชีวิตในมหานคร อารยธรรมจีนได้พัฒนาเป็นอารยธรรมที่เกิดขึ้นตามเมืองมากกว่าชนบท แสดงเอกลักษณ์ ผลประโยชน์และโลกทรรศน์ของชาวกรุงมากกว่าชาวชนบท ผู้สร้างอารยธรรมจีน คือผู้ทรงคุณความรู้สูง อารยธรรมจึงเป็นอารยธรรมของผู้ทรงคุณความรู้และมีลักษณะหลากหลายมาก

ความบันเทิงเรีงรมย์แบบเก่าของชนชั้นสูงประเภทซีม่าล่าสัตว์ตามชนบทได้หมดสิ้นลง อาชีพบันเทิงหลากหลายในเมืองสนองตอบผู้มีอำนาจและมีเงินเท่านั้นเป็นอาทิ นักแสดง นักดนตรี นักเต้นรำ เป็นต้น เป็นความบันเทิงในยามราตรีที่เปลี่ยนสีสรรของเมืองมาก มหานครเรีงรมย์ มีเช่น ฉางอัน กวางตุ้ง ปักกิ่ง ล้วนมีขนาดใหญ่กว่ามหานครของยุโรปร่วมสมัย มหานครของจีนมีสังคมที่มีลักษณะสลับซับซ้อนตามชนชั้น มีโลกแห่งการค้าและโลกแห่งความบันเทิงเรีงรมย์

ภูมิปัญญา

ราชวงศ์ถังเป็นราชวงศ์ที่ส่งเสริมความสัมพันธ์กับโลกภายนอก มีทั้งการค้าขายและการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน ราชวงศ์จึงมีโลกทัศน์อันกว้างไกล ใฝ่แสวงหาความรู้และอำนาจ อิทธิพล ฉางอันเป็นเมืองหลวงที่เต็มไปด้วยชนต่างเชื้อชาติภาษาวัฒนธรรม ราชวงศ์เอง ก็เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมต่างเชื้อชาติภาษา มาก ชนิดัธรรมของราชวงศ์เห็นได้จากการประสานผลประโยชน์กับชนต่างชาติ แม้แต่ในเรื่องพิธีกรรมเข้าเฝ้าที่อนุญาตไม่ต้องถวายความเคารพโดยคุกเข้า 3 ครั้งและก้มศีรษะจดพื้น 9 ครั้ง (Kowtow) ราชวงศ์มีชนิดัธรรมในการอนุญาตให้ถือศาสนาได้โดยเสรีท่ามกลางประชาชนที่ยังมงายในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์และเชื่อถือในลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า ในสมัยราชวงศ์นี้เองที่ศาสนาต่างชาติมีโอกาสเติบโตใหญ่ในจักรวรรดิจีนอาทิ ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์นิกายเนสโตเรียน (Nestorianism) ศาสนามานิค (Manichaeism) ศาสนาไซโรแอสเตเรียน (Zoroastrianism) ศาสนาอิสลามและศาสนาจูดา (Judaism) เมื่อถึงกลางศตวรรษที่ 9 มีเพียงศาสนาอิสลามและจูดาเท่านั้นที่ยังยืนหยัดอยู่ได้ นอกนั้นถูกกดขี่ข่มเหงและกวาดล้างหมดโดยเฉพาอย่างยิ่งคือ ศาสนาพุทธ

เมื่อราชวงศ์อันสิ้นสุดอำนาจลงนั้น นอกจากจีนจะต้องเชิญนารายชนรุกรานแล้ว ยังต้องเผชิญกับภัยการรุกรานแบบใหม่คือ ศาสนาพุทธที่ทำลายลัทธิขงจื้อซึ่งเป็นอุดมการณ์ของรัฐ ศาสนานี้แพร่หลายในระยะเวลาที่จักรวรรดิจีนไร้ซึ่งอำนาจรัฐและลัทธิขงจื้อได้พิสูจน์ให้คนจีนเห็นแล้วว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ตามที่คาดหวัง ศาสนาพุทธจึงกลายเป็นทางเลือกใหม่ของคนจีนที่แสวงหาที่พึ่งทางใจ

1. ศาสนาพุทธ

ราชวงศ์ถังได้ส่งเสริมการเผยแผ่ศาสนาพุทธในจักรวรรดิจีน ก่อเกิดสำนักศึกษาและสำนักปฏิบัติธรรมขึ้นทั่วไป ปัญญาชนพุทธได้พยายามดัดแปลงหลักธรรมของศาสนาพุทธให้เหมาะสมกับสังคมจีนจนเกิดสำนักศึกษาธรรมมากมายที่สอนหลักธรรมประยุกต์ของศาสนาพุทธ กลายเป็นศาสนาพุทธแบบจีนนิกายเถรวาท เมื่อศาสนาพุทธตั้งมั่นได้แล้ว หลักธรรมได้แปรเปลี่ยนไป ดังกล่าวจนศาสนาพุทธจากเดิมเป็นศาสนาของชนผู้ยากไร้และนิยมความสมถะ กลายเป็นศาสนา กึ่งทางการ มีความเป็นสถาบันมากและขาดรากฐานมวลชนไปในท้ายสุด พุทธจักรนิยมใฝ่ทางโลก มากกว่าทางธรรม

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มีการจัดตั้งเป็นสถาบันตามความหมายสากลของศาสนา จึงนับเป็นศาสนาแรกๆ ที่ได้รับความนิยมพอสมควรในจักรวรรดิจีน ความเป็นศาสนาที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวจีนเพียงใด ย่อมประจักษ์ได้จากสถานภาพอันสูงส่งของพุทธจักรเอง พุทธจักรเป็นที่เคารพนับถือมิได้ยิ่งหย่อนไปกว่าสถาบันกษัตริย์ ผู้บวชเรียนเป็นชนชั้นอภิสิทธิ์ได้รับความเคารพนับถือ เครื่องแสดงถึงการปฏิบัติบูชาและการยกย่องพุทธจักรที่สำคัญได้แก่ การถวายอุทิศสรรพสิ่ง กำลังสัตว์พาหนะและผู้คนแก่พุทธจักรและการกำหนดอภิสิทธิ์แก่ชนชั้นพระ การถวายอุทิศส่วนใหญ่ เป็นการอุทิศที่ดินเป็นธรณีสงฆ์เพื่อให้ทำผลประโยชน์บำรุงวัดได้ การสร้างวัดมีทั้งพุทธาวาสและสังฆาวาสเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ตั้งพิธีกรรมบูชาและเป็นสภาพที่พักอาศัยของพระ การสร้างพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อันเป็นรูปนิมิตและสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการสักการบูชา การอุทิศอากรค่าเช่าที่ดินและการอุทิศแรงงานสัตว์และแรงงานคน ตลอดจนการอุทิศเครื่องจตุปัจจัยไทยทาน เครื่องอัฐบริขารสรรพสิ่งอำนวยความสะดวกในสมณเพศและทรัพย์สินเงินทอง การถวายอุทิศเช่นนั้นมียุคแล้วแต่ศรัทธาและกำลังทรัพย์ เป็นการอุทิศอย่างสม่ำเสมอเป็นเนืองนิตย์ มิได้เป็นการเฉพาะครั้งเฉพาะเทศกาล การอุทิศถือว่าการบำเพ็ญทานบารมีอันเป็นยอดแห่งการสร้างบุญบารมี ชนชั้นพระได้รับสิทธิ์พิเศษยกเว้นจากการเสียภาษี และการถูกเกณฑ์แรงงาน พุทธจักรที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์ศฤงคารและกำลังผู้คนมีลักษณะเป็นสถาบันหลักที่มีการจัดตั้งรวมกันขึ้น มีสิทธิ์ขาดในการปกครองตนเองตามลำดับชั้นตามพระวินัย มีพระคัมภีร์หลักคือ พระไตรปิฎก และมีการเผยแผ่หลักธรรมด้วยกรรมวิธีที่น่าับการ

ความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างพุทธจักรกับทางโลกเช่นนั้นย่อมทำให้พุทธจักรข้องเกี่ยวกับทางโลกอย่างแยกจากกันมิได้สำเร็จเด็ดขาด พุทธจักรสร้างสมความมั่งคั่งและอำนาจมากขึ้นตามลำดับ จนละเลยพระธรรมคำสั่งสอน พุทธจักรไม่มีเอกภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สำนักนิกายทุกหนทุกแห่งปกครองตนเองเป็นอิสระ ส่วนใหญ่มิได้เคร่งครัดในวัตรปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พระธรรมคำสั่งสอนที่เผยแผ่แสดงความแตกแยกทั้งในด้วยหลักการและหลักปฏิบัติมาก การศึกษาอบรมย่อหย่อนจนถึงขนาดพระส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงพระธรรมได้ เพราะไม่รู้หนังสือ

องค์หลักของพุทธจักรเองจึงไม่มีทั้งหลักธรรมและคณะสงฆ์ที่ดีเป็นรากฐานอันมั่นคง อีกทั้งยังถูกเพ่งเล็งจากฝ่ายบ้านเมืองด้วย ศาสนาพุทธจึงมิได้เติบโตใหญ่เท่าที่ควรในจักรวรรดิจีน มีสภาพเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระแสภูมิปัญญาจีน และต้องยืนหยัดให้ได้ในท่ามกลางสังคมจีนที่มีลัทธิขงจื๊ออยู่ในกระแสโลหิต

คนจีนที่เคร่งลัทธิขงจื๊อเห็นว่าศาสนาพุทธต่อต้านหรือหันหลังให้สังคม หลักธรรมสอนคนให้ละทางโลกโดยมุ่งตัดกิเลสและกองทุกข์ และสอนให้บวชเรียนซึ่งเป็นการตัดขาดจากทางโลก ตัดจากสถาบันครอบครัว จึงเป็นการไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ส่วนตนที่พึงมีต่อครอบครัวและสังคม การภิกษาจารย์สอนให้คนละความเพียรพยายามที่จะประกอบสัมมาอาชีพ ประพฤติตนเหมือนกาฝากสังคม คตินิยมการแสวงหาหนทางแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์โดยเนื้อแท้คือการหลุดพ้นด้วยตนเอง เป็นการเอาตัวรอด เห็นความสำคัญของบุคคลส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ตัดขาดภารกิจผูกพันอันพึงมีต่อครอบครัว สังคมและรัฐไปโดยสิ้นเชิง แม้แต่ประเพณีคตินิยมของพุทธเองก็ถูกเพ่งเล็งว่าไม่สอดคล้องกับประเพณีนิยมของจีน เช่น การเผาศพถือว่าผิดจารีตประเพณีฝังศพ เป็นความไร้ศีลธรรมที่ล่วงเกินร่างกายผู้วายชนม์ที่บรรพชนได้ให้มา ดังนั้น ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่มุมใด ศาสนาพุทธก็ยังคงเป็นภัยคุกคามทำลายสถาบันหลักในสังคม แม้ว่าศาสนาพุทธจะยอมเสียสละหลักการของหลักธรรมไปมากมิใช่น้อยเพื่อจะปรับปรุงหลักธรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตจีนมาแล้วก็ตาม อาทิเช่น การเห็นความประพฤติดีปฏิบัติชอบตามคตินิยมขงจื๊อ โดยเฉพาะการทำงานดีและการบำเพ็ญคุณงามความดี

ความโดดเด่นของพุทธจักรอยู่ที่การจัดตั้งอย่างเป็นระบบ มีพลังกล้าแข็งในการเป็นสถาบันที่มั่นคงด้วยทรัพย์ศฤงคารและพรั่งพร้อมด้วยกำลังผู้คนที่ยศบวชเรียน และผู้อุทิศแรงกายใจและกำลังทรัพย์แก่การพระศาสนา ความศรัทธาอันแก่กล้าเช่นนั้นเป็นภัยใหญ่หลวงแก่รัฐได้ ถ้าพิจารณาบทบาทของพุทธจักรให้ดี จะเห็นได้ว่า ความมั่งคั่งด้วยทรัพย์ศฤงคารและกำลังผู้คนย่อมเป็นที่ปรารถนาของฝ่ายอาณาจักร พุทธจักรและชนชั้นพระเป็นอภิสิทธิ์ชนยกเว้นจากการเสียภาษีและการถูกเรียกเกณฑ์แรงงาน เป็นปัจจัยส่งเสริมให้มีผู้คนนิยมบวชเป็นพระ ผู้ที่มาบวชมีทั้งคนดีและคนเลวแต่มีปริมาณมากทำให้รัฐขาดรายได้จากภาษีและขาดแรงงาน พุทธจักรเปรียบเสมือนแม่เหล็กดึงดูดทรัพยากรในแผ่นดินนับวันจะเพิ่มพูนมากขึ้นเป็นอันตรายแก่รัฐ ความศรัทธาแก่กล้าได้กลายเป็นดาบสองคมสำหรับพุทธจักรเมื่อถูกเพ่งเล็งว่าเป็นพลังอันตราย เป็นบ่อเกิดแห่งการส้องสมุ่กำลังผู้คนคิดร้ายต่อแผ่นดิน เพราะการปกครองตนเองเป็นอิสระของพุทธจักรไม่เปิดหนทางให้รัฐเข้าตรวจสอบหรือกำกับดูแลได้โดยตรง ความยิ่งใหญ่ทรงพลังอำนาจเงินตรา กำลังผู้คนและอำนาจอิทธิพลของพุทธจักรได้เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อรัฐโดยตรง เป็นพลังทำลายลัทธิขงจื๊อและเป็นสื่อเผยแพร่อารยธรรมต่างดาวที่เป็นอันตรายต่ออารยธรรมจีน เพียงความเป็นศาสนาที่มีได้ก่อเกิดเป็นศาสนาโดยเนื้อแท้ในแผ่นดินจีนก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่เพียงพอแล้วที่จะทำให้ศาสนาพุทธเป็นที่รังเกียจไม่ไว้วางใจสำหรับรัฐและปัญญาชนจีนคตินิยมขงจื๊อ

ในปลายสมัยถัง ศาสนาพุทธตกต่ำมาได้เป็นที่นิยมมากนักโดยเหตุผลดังกล่าว แต่การ
สิ้นความนิยมอย่างแท้จริงสืบเนื่องมาจากปัญญาชนจีนหันกลับไปฟื้นฟูประยุกตลัทธิขงจื้อขึ้นมาเป็น
ลัทธิขงจื้อแบบใหม่ (Neo-Confucianism) ลัทธิใหม่นี้ไม่ยอมรับศาสนาพุทธที่มีลัทธิธรรมและ
หลักปฏิบัติล้วนต่อต้านหรือหันหลังให้สังคม แม้ศาสนาพุทธไม่มีการจัดตั้งเป็นพลังเข้มแข็งและไม่ใส่
ใจการเมืองแล้วในสมัยนั้น แต่สถาบันพุทธที่มั่งคั่งทรงอำนาจอิทธิพลยังทำลายอำนาจรัฐมากขึ้น
ตามกาลเวลาจนยากที่รัฐจะสามารถควบคุมให้เป็นประโยชน์แก่รัฐได้ ดังนั้น เพื่อเป็นการป้องกันมิ
ให้ศาสนาพุทธเป็นภัยใหญ่หลวงต่อสังคมและรัฐ ราชวงศ์ถังจึงได้คิดแปรเปลี่ยนพุทธจักรให้เป็น
เสมือนหน่วยราชการโดยกำหนดนโยบายควบคุมพุทธจักรให้แต่ละจังหวัด (Prefecture) มีวัดหลวงได้
1 แห่ง และมีพระจำพรรษาได้ไม่เกิน 30 รูป ให้มีเงินเดือนหรือนิตยภัต ทุก ๆ 3 ปีให้มีการสำรวจ
สำมะโนครวัพระทั้งจักรวรรดิ ใน ค.ศ. 777 ยังกำหนดให้พระต้องมีใบสุทธิ เป็นบัตรอนุญาตให้บวช
ส่งเสริมการพิมพ์เผยแพร่พระธรรมเพื่อบังคับให้ผู้ที่จะบวชต้องศึกษาอบรมก่อน กระทรวงพระราช
พิธีได้จัดสอบไล่เพื่อประเมินความรู้ในพระธรรมก่อนบวช ข้อสอบมีทั้งหลักพุทธธรรมและปรัชญา
ขงจื้อ แต่มาตรการดังกล่าวมิได้สำเร็จสมประสงค์นัก

ระหว่าง ค.ศ. 841-845 ราชวงศ์ถังจึงทำลายฐานอำนาจพุทธจักรให้สำเร็จเด็ดขาดไปเลย
ด้วยการบังคับจับสึกพระและชีประมาณ 260,000 คน ในจำนวนนี้ประมาณ 150,000 ตกเป็นทาส
ที่เหลืต้องเสียภาษีและถูกเกณฑ์แรงงาน ราชวงศ์ถังสั่งการเด็ดขาดให้บริพัตรยศคุณการ ที่ธรณีสงฆ์
และปิดหรือรื้อถอนวัดวาอาราม 4,600 แห่งและโบสถ์วิหาร 40,000 แห่ง¹¹ มาตรการนั้นเป็นการ
ลดปริมาณพระและลิตรอนอำนาจอิทธิพลของพุทธจักรลง โดยมีได้มีการบีบบังคับให้พุทธ-
ศาสนิกชนต้องเลิกนับถือศาสนา เป้าหมายของการกวาดล้างคือ สถาบัน มิใช่ลัทธิธรรม ศาสนา
พุทธยังคงตั้งมั่นได้ในจักรวรรดิ ประชาชนยังคงมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาและต้องสอบคัด
เลือกก่อนบวชเรียน สิ่งเดียวที่ราชวงศ์ไม่ยินยอมคือ การสร้างพุทธจักรเป็นสถาบันอภิสิทธิ์ดั้งเดิม
เท่านั้น ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า การกำจัดอำนาจพุทธจักรมิได้เผชิญการต่อต้านจากพุทธจักร เพราะ
โดยธรรมชาติ พุทธจักรมิได้ข้องเกี่ยวกับการเมือง ไม่มีการรวมตัวเป็นพลัง ราชวงศ์ได้เริ่มส่งเสริม
ลัทธิขงจื้อและฟื้นฟูระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ ปัญญาชน ศิลปิน และช่างฝีมือได้หวนคืนสู่
แวดวงแบบอย่างภูมิปัญญาตามคติขงจื้อและเต๋า นับแต่นั้นมา ศาสนาพุทธก็ตกต่ำสุดสิ้นหนทางที่
จะพลิกฟื้นคืนสู่สถานภาพเดิมได้อีก มีเพียงนิกายเดียวที่ยังอยู่รอดได้คือ นิกายฉาน แต่เป็นนิกาย
ที่ไม่นับเนื่องเป็นองค์ประกอบหลักในอารยธรรมจีน ในแวดวงประชาชนทั่วไปก็ยังนิยมอำนาจอัน
ลึกลับเป็นปาฏิหาริย์ก็ยังคงนิยมศาสนาพุทธ ลัทธิธรรมที่เจือปนด้วยศาสนานับถือธรรมชาติเช่นนั้น
ทำให้ศาสนาพุทธแบบจีนกลายเป็นศาสนาของชนชั้นต่ำไปในสายตาของปัญญาชน สมาคมลับทั่ว
ไปก็นิยมนับถือศาสนาพุทธที่เจือปนไสยด้วย ยิ่งทำให้ศาสนาพุทธสุดสิ้นสถานะของการเป็นศาสนา
ที่ทรงภูมิปัญญาไปและกลายเป็นศาสนาอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

ถึงกระนั้น ศาสนาพุทธก็เคยเป็นองค์ประกอบหลักของอารยธรรมจีนในสมัยที่รุ่งโรจน์ เคยเสริมพลังให้อารยธรรมทั้งในด้านปรัชญาธรรมและสถาบัน ศัพท์แสงของศาสนาพุทธยังคงมีอิทธิพลปรากฏในระบบความเชื่อถือพื้นฐานของจีน เช่น กฎแห่งกรรม การบำเพ็ญตนให้พ้นทุกข์ การอดอาหาร คติสวรรค์และนรก ตำนานเทพนิยาย และพิธีกรรม เป็นต้น หลักธรรมที่แม้จะแปรเปลี่ยนจนเกือบขาดเอกลักษณ์ของนิกายมหายานเดิมก็ยังคงมีอิทธิพลต่อความคิดเห็นของประชาชนในการแก้ไขปัญหาชีวิต อย่างน้อยทำให้คนจีนมีอุปนิสัยนิยมการบำเพ็ญบุญกุศล มีความรักและเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์และมีความเมตตาต่อสัตว์โลก อุปนิสัยเช่นนั้นย่อมมีอิทธิพลทำให้จีนตรากฎหมายบ้านเมืองและจารีตประเพณีให้มีลักษณะมนุษยธรรมตามคติพุทธ ปรัชญาจีนเองก็มีอิทธิพลต่อพุทธธรรม อภิปรัชญาแบบพุทธได้ผสมผสานเข้ากับหลักการของลัทธิขงจื้อ วรรณกรรมและศิลปกรรมล้วนมีความสมบูรณ์ทั้งในด้านเนื้อหาและการสร้างสรรค์ จริงอยู่ ศาสนาพุทธไม่สามารถที่จะสร้างอารยธรรมจีนคติพุทธขึ้นมาใหม่ เหมือนอารยธรรมคตคริสตในยุโรป แต่ศาสนาพุทธได้ทำให้อารยธรรมจีนมีความสมบูรณ์ด้วยการสร้างอารยธรรมจีนให้เติบโตใหญ่ยิ่งขึ้น การต่อต้านพุทธจักรยังมีส่วนทำให้อารยธรรมจีนมีการพัฒนาอย่างสืบต่อเนื่องและประสานเป็นหนึ่งปราศจากสิ่งแปลกปลอมหรืออิทธิพลใด ๆ ต่อกระบวนการพัฒนาได้อย่างยาวนานนับเป็นพันปี โดยสามารถดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์อย่างเหนียวแน่น

ยุคสมัยอันรุ่งโรจน์ของศาสนาพุทธในจักรวรรดิจีนได้สิ้นสุดโดยเกือบจะไร้ร่องรอยความรุ่งเรืองทางภูมิปัญญาและศิลปกรรมตามคติพุทธ ทุกวันนี้เครื่องพิสูจน์อดีตแห่งความรุ่งเรืองของศาสนาพุทธในจักรวรรดิจีนคือ อักษรศาสตร์และศิลปกรรม ในด้านอักษรศาสตร์ ศาสนาพุทธได้สร้างคลังมหาสมบัติแห่งวรรณคดีให้แก่จีน ที่สำคัญคือ การแปลพระไตรปิฎก เป็นผลงานที่ยิ่งใหญ่มากในแวดวงวรรณคดีและภูมิปัญญาจีน พุทธจักรยังแปลวรรณกรรมคำสอนอีกมากมาย ตั้งผู้แปลเป็นคณะมากกว่าจะมีผู้แปลโดดเด่นเพียงคนเดียว คตินิยมการสร้างพระไตรปิฎกและวรรณกรรมคำสอนเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ นั้นทำให้พุทธจักรมั่งคั่งด้วยพระคัมภีร์ตำราและวรรณกรรมคำสอน ความรุ่งเรืองทางอักษรศาสตร์จีนมีปัจจัยหนึ่งมาจากการสร้างสรรค์วรรณคดีของพุทธจักร อีกทั้งความพยายามที่จะเพิ่มปริมาณพระคัมภีร์ตำราและวรรณกรรมคำสอนได้ทำให้เกิดความพยายามที่จะแสวงหาวิธีการเพิ่มปริมาณได้สำเร็จคือ การพิมพ์ ศิลปะการพิมพ์แพร่หลายอย่างรวดเร็วตั้งแต่ศตวรรษที่ 8 นวัตกรรมอันทรงคุณค่านี้เกิดจากแรงบันดาลใจของศาสนาพุทธ และทำให้อารยธรรมจีนมีพลังแข็งแกร่งขึ้นเพราะการพิมพ์สืบต่อมรดกอารยธรรมจีน

ศาสนาพุทธยังมีอิทธิพลยิ่งต่อการพัฒนาวรรณกรรมท้องถิ่น มีความนิยมแต่งด้วยการใช้ภาษาพูดแทนภาษาศิลป์ นิทานพื้นบ้าน ตำนานและวรรณกรรมทั่วไปได้ทำให้อารยธรรมจีนมีความหลากหลายไม่จำกัดขอบเขตเฉพาะในแวดวงปัญญาชนจีน วรรณกรรมท้องถิ่นล้วนเริ่มจากการเล่า โดยมีการร้องสำเนาและบรรเลงดนตรีประกอบ เป็นการละเล่นที่นิยมมาก วรรณกรรมนิยมมีภาพ

ประกอบเพื่อให้เข้าใจหลักธรรมดีขึ้น แม้แต่ตำราในศาสนาพุทธก็มีจุดมุ่งหมายอ่านให้ประชาชนฟังมากกว่าจะแต่งเพื่อให้ปัญญาชนอ่าน ภาษาที่ใช้นิยมใช้ภาษาพูดมากกว่าภาษาเขียน วรรณคดีในศาสนาพุทธจึงมีส่วนส่งเสริมวรรณคดีภาษาพูด (Vernacular literature) ให้เจริญรุ่งเรืองจนปรากฏชัดในสมัยต่อมาคือ สมัยราชวงศ์หมิง (Ming, ค.ศ.1368-1644) เมื่อมีการพัฒนานวนิยายขึ้น

หลักธรรมของศาสนาพุทธเป็นแรงบันดาลใจให้คนจีนนิยมความงามของธรรมชาติมากขึ้นกว่าเดิม ศิลปกรรมล้วนถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อสนองตอบจุดประสงค์ทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวัดวาอาราม หรือพระพุทธรูป ปฏิมากรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมล้วนถูกพัฒนาทั้งในด้านงานช่างฝีมือให้ประณีตยิ่ง (Craftmanship) และในด้านศิลปะ ศิลปกรรมสะท้อนทั้งหลักธรรมอันลึกซึ้งและศิลปะอันสุนทรีย์ยิ่ง ศิลปกรรมเนื่องในศาสนาล้วนได้รับทั้งความบันเทิงใจและหลักธรรมเป็นแก่นเรื่องในการสร้างสรรค์ ดังเช่นจิตรกรรมเนื่องในนิกายสุชาวดีนิยมสร้างเป็นภาพพระอมิตะพุทธเจ้าประทับเหนือบัลลังก์ดอกบัว แวดล้อมด้วยพระโพธิสัตว์ในสวรรค์ชั้นสุชาวดี

ยุคสมัยอันรุ่งเรืองของศาสนาพุทธในจักรวรรดิจีนได้สิ้นสุดลงจนเกือบจะไร้ร่องรอยความรุ่งโรจน์ทางภูมิปัญญาและศิลปกรรมตามคติพุทธ ทุกวันนี้เครื่องพิธีจนมีเพียงพระไตรปิฎกฉบับแปลวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมคติพุทธและศิลปกรรมที่เป็นประจักษ์พยาน โดยเฉพาะหอไตรขนาดใหญ่ในถ้ำแห่งพระพุทธรูปพันองค์ (Caves of the Thousand Buddhas) ณ ตุนหวง (Tunhuang) ในมณฑลกานสู มรดกทางอารยธรรมคติพุทธได้แสดงไว้ชัดเจนว่า ครั้นหนึ่ง ศาสนาพุทธเคยเป็นที่นิยมมากเพียงใดในจักรวรรดิจีน ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรม ภูมิปัญญา วรรณคดีอันล้ำค่า ศิลปกรรมคติพุทธที่สวยงาม สุนทรีย์ศาสตร์ พิธีกรรม และวิธีการดำรงตนในผ้ากาสาวพัสตร์ ศาสนาพุทธอันรุ่งเรืองกลายเป็นอดีตไปแล้วบนแผ่นดินจีน

นอกจากการกวาดล้างพุทธจักรมิให้มีอำนาจตั้งตนเสมือนคณะสงฆ์เป็นคณะผู้ปกครองจีนชั้นสอง (Secondary Elite)¹² แล้ว ราชวงศ์ถังยังกำทรวอำนาจอิทธิพลของศาสนาไซโรแอส-เตรียน ศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์นิกายมานิเคด้วย โดยนัยนี้ ย่อมเห็นชัดว่า ศาสนจักรจะเป็นใหญ่กว่าอาณาจักรมิได้บนแผ่นดินจีน การขจัดอำนาจอิทธิพลของศาสนาประสบความสำเร็จเพราะศาสนจักรเหล่านั้นยังไม่เป็นบิกแผ่นมั่นคงพอที่จะตอบโต้หรือต่อต้านอำนาจรัฐได้

2. อิทธิพลของศาสนาพุทธต่อระบบความเชื่อถือของจีน

2.1 ลัทธิเต๋า

ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋ามีใช้น้อยในด้านวิธีการตีความหมายหลักการ วิเคราะห์พระคัมภีร์และในด้านทฤษฎี ลัทธิเต๋าได้ปรับปรุงลัทธิของตนให้มีความเข้มข้นในด้านการปฏิบัติบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หยิบยืมหลักธรรมของศาสนาพุทธมาปรับปรุงเป็นหลักการเต๋า ที่สำคัญคือ การแผ่แสวงหาความเป็นอมตะ การแสวงหาความวิเวก และการให้ความ

สำคัญแก่ความรู้สึกนึกคิดตามความคิดของมนุษย์ ลัทธิเต๋ามีเอกลักษณ์คือ ความอ่อนน้อมต่อมตน (Humility) ลัทธิเต๋าดำรงตั้งองค์การเป็นศาสนจักรแข่งกับศาสนาพุทธและมีคัมภีร์เลียนแบบศาสนาพุทธ แต่ลัทธิเต๋ามีการจัดตั้งรวมตัวกันเป็นพลังอันกล้าแข็ง วัตถุประสงค์ของลัทธิเต๋ามักมีอยู่กระจายทั่วไป ลัทธิเต๋าดำรงแสดงออกเป็นทางเลือกหนึ่งจากลัทธิขงจื้อสำหรับผู้คน เกือบจะเรียกได้ว่าเป็น ลัทธิความเชื่อถือส่วนตัวของบุคคล (Personal belief) ลัทธิเต๋ารับปรุงหลักการให้ทันสมัยบ้าง แต่ก็ยังคงธำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของลัทธิ ในขณะที่ลัทธิขงจื้อได้ปรับปรุงแก้ไขหลักการลัทธิขงจื้อที่เก่าแก่นั้น จนแปรรูปกลายเป็นลัทธิขงจื้อที่มีลักษณะใหม่ไปเลยทีเดียว

2.2 ลัทธิขงจื้อ

แม้ขงจื้อจะมีหลักคุณธรรมว่าด้วยความจงรักภักดีต่อวงศ์ตระกูลจนทำให้รัฐมีความอ่อนแอ ไม่สามารถแก้ไขปัญหามันในเมืองในสมัยสยุคได้ ศาสนาพุทธจึงมีโอกาสดิบใหญ่ขึ้นมาแทนที่ แต่ราชวงศ์ถังก็มีได้ทอดทิ้งลัทธิขงจื้อเสียทีเดียว ดังจะเห็นได้ว่า มีคำสั่งให้ทุกจังหวัดตั้งวัดเช่นไหว้ขงจื้อ ลัทธิขงจื้อกลับฟื้นคืนสู่ความนิยมอีกในปลายสมัยถังพระอนารยชนรุกรานจีนหลายครั้งจนคนจีนบังเกิดความหวาดกลัวและมีความรู้สึกรักความเป็นจีนมาก ต่อต้านลักษณะต่างตัวในสรรพสิ่ง ศาสนาพุทธได้ถูกโจมตีอย่างหนักว่าเป็นศาสนาต่างชาติ ปัญญาชนได้ทวนคืนสู่ลัทธิขงจื้ออีก ลัทธินี้ได้เกิดใหม่ (Resurgence) อย่างแท้จริงในปลายสมัยถังเมื่อมีการฟื้นฟูระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการโดยประเมินความรู้ผู้สมัครสอบตามแนวทางคติขงจื้อที่ยึดถือ **ต๋า ราชาคลาสสิก** การศึกษาและการสอบตามแนวทางคติขงจื้อเป็นการเผยแพร่ลัทธิขงจื้อให้เป็นอุดมการณ์ของรัฐที่เต็มไปด้วยพลังอันแข็งแกร่งฝังรากลึกในสังคมจีน รากฐานอันมั่นคงของลัทธิขงจื้อคือระบบราชการและระบบการศึกษา ลัทธิขงจื้อกลายเป็นหลักการความเชื่อถือตามประเพณีนิยมของชนชั้นข้าราชการและปัญญาชนทั่วไป แต่มีลักษณะแตกต่างจากลัทธิขงจื้อเดิมมากแล้ว เป็นเบื้องต้นของลัทธิขงจื้อใหม่ (Neo-Confucianism) ที่มีการหล่อหลอมรูปแบบให้ทันสมัยเพื่อสลายพลังอันแข็งแกร่งของศาสนาพุทธ โดยมีหลักการมากมายที่จะหักล้างพุทธธรรมมิให้เป็นที่ยอมรับอีกต่อไป ลัทธิขงจื้อลักษณะใหม่นี้ที่จะปรากฏชัดในสมัยราชวงศ์ซ่งคือปรัชญาหลักของปรัชญาแนวต่าง ๆ ของจีนต่อมาจนถึงศตวรรษที่ 20 ปรัชญาใหม่ของลัทธิขงจื้อนี้เป็นแกนหลักของระบบความเชื่อถือของจีนและมีแนวโน้มที่จะตั้งข้อจำกัดมิให้วัฒนธรรมจีนพัฒนาไปเกินขอบเขตที่กำหนดไว้ อารยธรรมจีนจึงมีภูมิปัญญาที่เป็นแนวทางเดียวกันหมด ปราศจากการดัดแปลงปรับปรุงแนวทางภูมิปัญญาให้ผสมผสานกับภูมิปัญญาต่างชาติ โลกทัศน์จีนเริ่มเปลี่ยนเป็นโลกทัศน์อันคับแคบ มุ่งตนเองมากกว่าจะมุ่งสู่โลกกว้างเหมือนเดิมอีก ความเจริญรุ่งเรืองและความสงบสุขทำให้จีนมีความเชื่อมั่นว่าอารยธรรมของจีนล้ำเลิศที่สุด ไม่ใฝ่แสวงหาปัจจัยอื่นใดลักษณะใดที่จะพัฒนาอารยธรรมของตนให้ดียิ่งกว่านั้น อีกทั้งเชื่อมั่นว่า อารยธรรมย่อมเกิดจากสังคมที่เจริญรุ่งเรืองมากกว่าจะเกิดจากคมหอกดาบ โลกทัศน์จีนเต็มไปด้วยความนิยมใฝ่สันติมากกว่าใฝ่การรบดั่งเดิม

3. อารยธรรมจีน : เกิดใหม่อีกครั้ง (Renaissance)

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตั้งแต่หลังสมัยฮั่นจนถึงต้นสมัยถัง ไม่ว่าจะเป็นภัยสงคราม การผลิตแผ่นดิน หรือจะเป็นความแตกแยก แผ่นดินลุกเป็นไฟ เกิดภัยครั้งแล้วครั้งเล่า นั้น ล้วนไม่มีผลกระทบต่อความเจริญที่ได้พัฒนาไปอย่างสืบต่อเนื่องยาวนาน ความเปลี่ยนแปลงใหม่เกิดขึ้นสภาพเดิมจนแยกกันไม่ออก ในยุคสมัยดังกล่าว จีนเปิดสู่โลกกว้าง รับอิทธิพลชนต่างชาติมาก โดยเฉพาะในภาคเหนือที่มีราชวงศ์ของอนารยชนผลัดกันปกครองถึง 6 ราชวงศ์ ศาสนาพุทธมีอิทธิพลใหญ่หลวงในภาคนี้ในการเร่งให้มีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการเปิดสู่โลกกว้างนั้น นักปราชญ์ราชบัณฑิต ศิลปินและช่างฝีมือได้สร้างอารยธรรมไปสู่ความรุ่งโรจน์ปรากฏชัดเจนในสมัยราชวงศ์ถัง มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองแตกต่างจากสมัยฮั่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศิลปกรรม ต้นสมัยราชวงศ์ถัง (ศตวรรษที่ 7-8) จึงได้ชื่อว่าเป็นยุคคลาสสิกของอารยธรรมจีน อารยธรรมจีนมีจุดเด่นมากแล้วคือ สังคมร้อยรัดประสานกันเข้าสู่โครงสร้างการเมืองการปกครองที่มีลักษณะเฉพาะและมีความสามารถที่จะปรับเปลี่ยนสิ่งแปลกปลอมหรือสิ่งใหม่ให้ประสานกลมกลืนกับสภาพลักษณะเด่น ประสาน “ใหม่ต่อเก่า” จนมีดุลยภาพและมีเอกลักษณ์ รัฐสมัยถังมีศักยภาพสูงและมีอารยธรรมเป็นที่น่าประทับใจแก่ผู้พบเห็นมาก บรรดาเจ้านายขุนนางชนชั้นสูงคือ ชนชั้นสูงผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนศิลปกรรม การสร้างสรรค์ศิลปกรรมล้วนได้รับอิทธิพลคติพุทธประสานกับคติเต๋าเพื่อสนองตอบรสนิยมอันสุนทรีย์ยิ่งของชนชั้นสูงผู้ทรงคุณความรู้และมีเวลาเหลือเฟือ (Leisured class) ที่จะดื่มด่ำกับศิลปกรรม ต้นสมัยราชวงศ์ถัง มีความเคลื่อนไหวทุ่มเทสรรพกำลังเพื่อสนับสนุนการศึกษาศิลปวิทยาการ ส่งเสริมระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจจนมั่งคั่ง และเทคโนโลยีการพิมพ์ส่งเสริมการผลิตหนังสือตำราจำนวนมากมาย จิตรกรรม วรรณกรรม และการศึกษาวิชาการเติบโตแพร่หลายเต็มที่เสมือนดอกไม้บานสะพรั่งเมื่อถึงฤดูกาลของมัน

ราชวงศ์ถังได้ส่งเสริมความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นด้วยการเปิดจีนสู่โลกกว้าง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ราชวงศ์ถังจะยอมรับสิ่งแปลกใหม่เข้าสู่อารยธรรมจีนโดยง่ายในทุกกรณีเสียทีเดียว ขันติธรรมทางศาสนาที่เปิดโอกาสให้มีการเผยแพร่ศาสนามากมายในจีนมิได้หมายถึงการที่คนจีนจะยอมรับความเปลี่ยนแปลงโดยง่าย แม้วัฒนธรรมความเจริญในสมัยถังจะแสดงความผูกพันเกี่ยวข้องกับการที่จีนมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเอเชียกลางก็ตาม อย่างไรก็ตาม คตินิยมขันติธรรมในด้านวัฒนธรรม (Cultural tolerance) หรือการยอมรับวัฒนธรรมอันแตกต่างจากตน ก็เป็นคตินิยมที่แพร่หลายมากในแผ่นดิน ราชวงศ์ถังมีความสัมพันธ์มากกับชนต่างชาติตามชายแดนติดกับอินเดียและตะวันออกใกล้ (Near East) มาก ความสัมพันธ์เช่นนั้นจะไม่ปรากฏอีกเลยหลังสมัยราชวงศ์ถัง ในนครฉางอันมีแหล่งที่อยู่อาศัยของนักการทูต ทหาร ศิลปิน พ่อค้าและนักบวชคับคั่ง ฉางอันเป็นมหานครที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลกร่วมสมัยในด้านขนาดและความยิ่งใหญ่ มหานครนี้คือแกนกลางของโลกเอเชีย-ยุโรป (Eurasian World)

ในปลายสมัยราชวงศ์ถัง จักรวรรดิจีนอันยิ่งใหญ่ได้มีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกและอารยธรรมจีนได้รับอิทธิพลจากโลกภายนอกมากจนอารยธรรมจีนเองได้พัฒนาไปถึงจุดสมบูรณ์แบบโดยยังคงสามารถรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้ได้ อารยธรรมจีนได้พัฒนาอย่างสืบต่อเนื่องไปถึงสมัยราชวงศ์ต่อมาคือ ราชวงศ์ซ้อง จนยากที่จะค้นพบเส้นแบ่งเขตอารยธรรมในระหว่างปลายสมัยราชวงศ์ถึงถึงสมัยราชวงศ์ซ้อง (ศตวรรษที่ 8 ถึงที่ 13)

อิทธิพลชนต่างชาติที่นับว่าใหญ่หลวงคือ อิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายมหายานต่อการสร้างสรรค์ศิลปกรรม แม้อต่อมา ราชวงศ์ถังจะลดอำนาจอิทธิพลของพุทธจักรลง แต่อิทธิพลพุทธจักรต่อศิลปกรรมมิได้ยุติลง ศิลปกรรมทางโลกของจีนยังคงได้รับอิทธิพลคติพุทธ ที่สำคัญยิ่งคือ อิทธิพลต่อจิตรกรรมมาก เมื่อถึงปลายสมัยราชวงศ์ถัง ศิลปินได้เสื่อมคลายความนิยมในศาสนาพุทธไปมาก แม้แต่ศาสนาอิสลามเอง ก็ไม่เป็นที่นิยมนักในแวดวงศิลปกรรมของจีน

สำหรับคนจีนแล้ว ตัวอักษรมีความหมายควรแก่การเคารพนับถือมากอย่างไม่เคยมีปรากฏในอารยธรรมชนชาติอื่น ในปลายสมัยราชวงศ์ถัง มีความตื่นตัวให้ความสำคัญแก่ความชำนาญพิเศษทางด้านอักษรศาสตร์มาก ฉันทลักษณ์ของร้อยกรอง รูปแบบของร้อยแก้ว และการสร้างสรรค์ความเป็นเลิศทางวิชาการ ล้วนมีความสำคัญมากในการสร้างอารยธรรมจีน ทุกหนแห่งมีสถานศึกษาทั้งของรัฐและของเอกชนทั่วไป คนจีนมีความรู้อ่านออกเขียนได้และมีความชำนาญทางอักษรศาสตร์มาก ความเจริญทางอักษรศาสตร์เช่นนี้ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์จีน ไม่ว่า จะพิจารณาความเจริญในแง่ของปริมาณ หรือคุณภาพ หรือความหลากหลายประเภทของงานนิพนธ์ นอกจากนั้นแล้ว ปลายสมัยถึงนั้นยังมีความนิยมโบราณคดีและศิลปกรรม การสืบค้นและซื้อขายโบราณวัตถุเป็นไปอย่างจริงจังและกว้างขวางมากถึงขนาดโบราณวัตถุของแท้ต้องมีตราประทับรับรอง ทำให้โบราณวัตถุเป็นของสูงค่าที่ใฝ่แสวงหากันมาก การศึกษาโบราณวัตถุมักหมายถึงการศึกษาวิเคราะห์และแต่งตำราเผยแพร่การศึกษาโบราณวัตถุทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์และศิลปกรรม มีการลอกเลียนแบบซึ่งต่อมาก็มีสภาพเป็นโบราณวัตถุไปโดยปริยาย ความนิยมโบราณวัตถุทำให้คนจีนสนใจประวัติศาสตร์ทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์และศิลปกรรม ในปลายสมัยถึง มีการศึกษาตำราคลาสสิก ศิลปกรรม โบราณวัตถุ ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม แม้จนถึงวัฒนธรรมเก่า การศึกษา เช่นนั้นมิได้หมายถึงการเพียรแสวงหาหรือค้นหาอดีต เพราะคนจีนมีจิตสำนึกและความคิดผูกพันกับประวัติศาสตร์จนทำให้สนใจความเก่าแก่ของสรรพสิ่งในอดีต (Antiquity) ใฝ่แสวงหาโบราณวัตถุ โบราณสถาน ยังไม่มีความสนใจศึกษาเรื่องในอดีตให้ลึกซึ้งถึงขนาดใฝ่แสวงหาหลักฐาน

ในปลายสมัยถึง ความเปลี่ยนแปลงล้วนมีผลต่ออารยธรรมจีนให้มีการพิจารณาไตร่ตรอง ยืนหยัดในประเพณีนิยมทางด้านศิลปะ อักษรศาสตร์และความรู้วิทยาศาสตร์ที่มีมาแต่อดีต เป็นการสืบต่อเนื่องให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น อารยธรรมจีนรุ่งโรจน์ดังมวลดอกไม้บานรับรุ่งอรุณ อีกประการหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงได้ทำให้เกิดกระบวนการพัฒนาวิถีชีวิตในเมือง (Urbanization)

ศิลปกรรมและวิทยาการล้วนทันสมัยมีลักษณะสลับซับซ้อนและแพร่หลายไปทั่วทั้งในด้านของ ปริมาณการผลิตและคุณภาพ จนถือได้ว่าปลายสมัยถึงเป็นยุคทองหรือยุคคลาสสิกของอารยธรรมจีน เหมือนอารยธรรมจีนได้เกิดขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง (Renaissance) เป็นที่นิยมยกย่องและลอกเลียนแบบสำหรับชนต่างชาติเพื่อนบ้าน เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น อีเบต น่าน เจ้า ชนตุงกุส (Tungus) ใน แมนจูเรียตะวันออก เป็นยุคแห่งการลอกเลียนแบบจีนครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดสำหรับมนุษยชาติซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน และไม่ปรากฏอีกหลังยุคนั้น มวลมนุษยชาติผู้แวดล้อมจีนล้วนยกย่องว่าจีนยิ่งใหญ่ ในอำนาจ ทรงพลาญภาพด้วยกำลังแสนยานุภาพอันเกรียงไกร มีการเมืองการปกครองที่ดีเลิศ มีอารยธรรมที่เจริญที่สุด การลอกเลียนแบบเกิดจากความพึงพอใจที่จะลอกเลียนแบบ เกิดจากความสัมพันธ์อันใกล้ชิด และเพราะชนผู้ลอกเลียนเองก็มีระดับความเจริญมากพอที่จะสามารถลอกเลียนแบบจีนได้ อารยธรรมจีนได้พัฒนาถึงจุดสุดยอดแห่งความสมบูรณ์ มีระบบระเบียบที่ควรค่าแก่การเคารพยกย่อง ความนิยมนาครธรรม (Cosmopolitanism) ของราชวงศ์ตั้งเองคือจุดดึงดูดให้ทุกผู้ทุกนามใคร่เจริญรอยตาม

4. อักษรศาสตร์

สังคมจีนนับถือความสามารถและความชำนาญพิเศษทางอักษรศาสตร์มากกว่าเป็นเส้นทางไปสู่ชื่อเสียงเกียรติคุณและลาภยศสักการ ความสามารถในการประพันธ์ร้อยแก้วร้อยกรอง ถือเป็นความจำเป็นโดยแท้ ในปลายศตวรรษที่ 5 ศาสนาพุทธนิยมใช้ภาษาสันสกฤต ทำให้คนจีนเองเริ่มสนใจการออกเสียงของภาษา โดยเฉพาะการสะกดคำโดยถือเสียงเป็นเกณฑ์ ภาษาจีนมีการพัฒนาตามหลักการดังกล่าวมาก ใน ค.ศ. 754 ได้มีการจัดตั้งราชบัณฑิตยสถานสาขาอักษรศาสตร์ (Imperial Academy of Letters) ขึ้น

กระแสหลักของวรรณกรรมแห่งยุคยังคงยึดถือประเพณีนิยมเดิมและได้พัฒนาจนสมบูรณ์แบบในสมัยถึง กระแสตามประเพณีนิยมใหม่คือ ละครยอดนิยม (Popular drama) และนวนิยาย ซึ่งเดิมเป็นวรรณกรรมที่ถูกดูแคลนว่าเป็นวรรณกรรมของชนชั้นต่ำ รูปแบบของวรรณกรรมที่นิยม (Popular literary forms) มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการของการพิมพ์ การเผยแพร่ การศึกษาเรียนรู้หนังสือและพัฒนาการของนาครธรรมของอารยธรรมจีน สมัยถึงนิยมวิจารณ์วรรณกรรม (Literary criticism) ซึ่งมีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 แล้ว ความก้าวหน้าทางวรรณกรรมโดดเด่นจากผลงานที่มีชื่อเสียงคือ **Wen-hsin tiao-lung** (Treatise on the Fundamentals of the Literary Arts, ตำราว่าด้วยพื้นฐานแห่งวรรณศิลป์) แต่งโดยหลิวเสี๋ย (Liu Hsieh) ใน ค.ศ. 480 และ **Wen Hsuan** (Literary Selections, สรรพนิพนธ์) ที่เซี่ยวถุง (Hsiao T'ung, ค.ศ. 501-531) รวบรวมคัดเฉพาะตอนเฉพาะเรื่องวรรณกรรมดีเด่น

การประพันธ์ร้อยแก้วเข้าสู่ยุคทองในสมัยถังแล้ว และมีความเปลี่ยนแปลงในวิธีการประพันธ์ จากเดิมที่นิยมใช้ภาษาปรุงแต่งศัพท์แสงไพเราะ มาเป็นรูปแบบใหม่ที่เน้นความเรียบง่าย ถ่ายทอด ตรงไปตรงมา แต่แบบใหม่ก็ไม่ใช่ที่นิยมนัก ความพยายามที่จะเลิกใช้ภาษาศัพท์แสงตามความหมายสูงส่ง ยากที่จะเข้าใจได้นั้น ก็ประสบความสำเร็จล้มเหลวมาก ร้อยแก้วไม่สามารถจะใช้ภาษาถิ่น ภาษาพูดได้อย่างกว้างขวาง ในปลายสมัยถัง เอกลักษณะแห่งวรรณกรรมคือ การที่นักอักษรศาสตร์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นกวี นักประพันธ์หรือนักวิชาการล้วนเป็นข้าราชการ รัฐบุรุษ ส่วนใหญ่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิสี่ชื่อในแวดวงอักษรศาสตร์ วรรณกรรมพัฒนาอย่างสืบต่อเนื่องไม่ขาดสายในยุคสมัย ศาสนาพุทธรุ่งเรือง วรรณกรรมล้วนถูกรจนาเพื่อศาสนา

ราชวงศ์ถังได้เป็นผู้นำในการทำหน้าที่เสมือนบรรณาธิการรวบรวมตีพิมพ์เผยแพร่ **ตำราคลาสสิก** โดยชำระ**ตำราคลาสสิก** ให้เป็นตำรามาตรฐาน มีทั้งภาคที่เป็นตำราและภาคศึกษา อธิบาย วิเคราะห์และวิจารณ์ (Commentary) **ตำราคลาสสิก** ที่ผ่านการชำระแล้วนี้สมบูรณ์แบบใน ค.ศ. 638 ประมาณ ค.ศ. 500 ปรากฎวรรณกรรมชื่ออีกเรื่องคือ **Ch'ien-tzu wen** (Thousand Characters Classic, ตำราคลาสสิกพันคำ) ได้แต่งขึ้นโดยใช้คำไม่ซ้ำกันเลยถึง 1,000 คำ เป็นตำราบรรยายประวัติศาสตร์และปรัชญาขงจื้อ ถือเป็นตำราพื้นฐานสำหรับวงวิชาการ ราชวงศ์ถังได้ส่งเสริมการรวบรวมและการแต่งประวัติศาสตร์ฉบับหลวง (Standard Histories) ตามประเพณีนิยม เดิม วรรณกรรมประเภทปฏิทินพิสดาร (Almanac) สารานุกรม (Encyclopedia) ตำราวิชาการ เฉพาะสาขา และอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ (Gazetteer) มีมากมายหลายพันเรื่อง วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนพรรณนาประวัติศาสตร์ ภาษา และวัฒนธรรมนานาประเภท วรรณกรรมประเภทนี้ที่ขึ้นชื่อคือ **T'ung tien** (Comprehensive Compendium, วรรณกรรมย่อ) แต่งใน ค.ศ. 801 เป็นวรรณกรรมที่ย่อหรือสรุปเรื่องราววรรณกรรม และเรื่อง **T'ang hui yao** (Assembled Essentials on the T'ang, ชุมนุมเรื่องเกี่ยวกับสมัยราชวงศ์ถัง) ทั้งสองเรื่องเป็นแม่แบบริเริ่มการแต่งสารานุกรม วรรณคดี ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญแทนประวัติศาสตร์ฉบับหลวงในการเผยแพร่ข้อมูลสารพัดเรื่อง สมัยถังยังนิยมแต่งชีวประวัติกันมาก **Kao seng Chuan** (Biographies of Eminent Monks, ชีวประวัติของพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงเกียรติคุณ) ได้ใช้วิธีการประวัติศาสตร์และประเพณีนิยมคติพุทธ ในการประพันธ์ ผู้แต่งเป็นพระภิกษุนามหุยเจียว (Hui-chiao) แต่งใน ค.ศ. 519 หนังสือนี้เป็นต้นแบบสำหรับการแต่งชีวประวัติ วรรณกรรมพุทธศาสนานิยมแต่งเป็นร้อยแก้วมาก มีทั้งเทพปกรณัม ชาดกและนิทาน แก่นของเรื่องตามวรรณกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นแก่นเรื่องของวรรณกรรมยุคต่อมา ภาษาที่ใช้เป็นภาษาสูงตามความนิยมแห่งยุค

กวีนิพนธ์ของสมัยถังเป็นเอกลักษณะแห่งวรรณกรรมสมัยถัง มีการเผยแพร่พิมพ์เป็นตำรา คัมภีร์และวรรณคดี กวีนิพนธ์รุ่งเรืองที่สุดในศตวรรษที่ 8 โดยมีเอกลักษณะคือ ความนิยมสื่อความหมายโดยนัย (Literary Allusion) ร้อยกรองมีฉันทลักษณ์เป็นแบบแผน นิยมใช้ภาษาสูง เป็น

สำนวนโวหารแบบเดียวกับร้อยแก้ว และนิยมใช้ท่วงทีลีลาการประพันธ์ (Style) แบบเล่นถ้อยคำ สำนวนโวหารอย่างมีความสมดุล ส่วนใหญ่นิยมแบบวลีหนึ่งมี 4 และ 6 พยางค์ ฉันทลักษณ์ที่ขึ้นชื่อที่สุดคือ โคลง (Lyric Poetry) โคลงออกเสียง 5 พยางค์ 5 จังหวะ (Shih หรือ Syllable Meter) เป็นกวีนิพนธ์แบบเต๋าที่แสดงความเป็นตัวของตัวเองในการแสดงความรู้สึกนึกคิด กวีขึ้นชื่อในการใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้คือ เกาเจียน (T'ao Ch'ien หรือ T'ao Yuan-ming, ค.ศ. 376-427) เป็นกวีปรมาจารย์ผู้นิยมลัทธิเต๋า ฉันทลักษณ์อื่นก็มีปรากฏเช่น ริเริ่มโคลงแบบ 7 พยางค์แข่งกับฉันทลักษณ์มาตรฐาน 5 พยางค์ แบบ 8 พยางค์ที่มีความสั้นรวบรัดและเร้าความรู้สึกมากก็เป็นฉันทลักษณ์แบบหนึ่งที่นิยมกันมาก ฉันทลักษณ์มาตรฐานและแบบต่างๆ ต่อมาจัดชื่อไป ในศตวรรษที่ 9 ฉันทลักษณ์ใหม่ปรากฏคือ จื่อ (t'zu) ซึ่งมีความริเริ่มมาจากบทเพลงพื้นเมืองที่ร้องตามร้านน้ำชาและสถานเริงรมย์ ฉันทลักษณ์ใหม่นี้ไม่เคร่งครัดรูปแบบและภาษานัก กวีปรมาจารย์แห่งฉันทลักษณ์แบบนี้คือ หลียู (Li Yu) จักรพรรดิองค์สุดท้ายของราชวงศ์ถังภาคใต้ (Southern T'ang) ในศตวรรษที่ 10 กวียิ่งใหญ่ที่สุดแห่งสมัยดังมี 2 ท่านคือ หลีปอ (Li Po หรือ Li T'ai-po, ค.ศ. 701-762) ผู้นิยมลัทธิเต๋า และตูฟู (Tu Fu, ค.ศ. 712-770) ผู้นิยมลัทธิขงจื้อ ทั้งสองท่านมีแบบอย่างเฉพาะตนในการประพันธ์ กวีอีกท่านที่นิยมมากแม้ในเกาหลีและญี่ปุ่นคือ ปอจูอี้ (Po Chu-i, ค.ศ. 772-846) เพราะใช้วิธีการแต่งและภาษาที่เรียบง่ายมาก อาจจะนับได้ว่า ยุคทองของกวีนิพนธ์คือ สมัยถึง

อารยธรรมจีนปลายสมัยถึงมีความคิดริเริ่ม อันสืบเนื่องมาจากระบบสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ ระบบนี้ส่งเสริมให้มีการศึกษาค้นคว้าศิลปวิทยาการและสร้างสรรค์ศิลปกรรม โลกทรรศน์ของผู้ปกครองได้แปรเปลี่ยน จากเดิมเป็นโลกทรรศน์ของนักรบนักปกครองที่นิยมการสร้างจักรวรรดิมาเป็นโลกทรรศน์ของนักปกครองปัญญาชนผู้ใฝ่แสวงหาสันติสุขและการสร้างความเจริญเพื่อให้ชีวิตมีความสุข โลกทรรศน์พลเรือนเช่นนี้ย่อมแตกต่างจากโลกทรรศน์ทหารแน่นอน และมีผลต่อชะตากรรมของบ้านเมืองด้วย เพราะผู้ปกครองผู้ใฝ่สันติมักไม่นิยมคติที่ว่า “แม้หวังตั้งสงบ จงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ” จักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่และเจริญย่อมมีหนทางที่จะถูกทำลายได้โดยง่าย เมื่อปราศจากพลังอำนาจทางทหารเป็นเครื่องค้ำจุน ราชวงศ์ถังผู้สร้างอารยธรรมยิ่งใหญ่จึงเผชิญจุดจบอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ใน ค.ศ. 908

5. ศิลปกรรม

5.1 สถาปัตยกรรม

ศิลปกรรมของราชวงศ์ถังโดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเหลือร่องรอยมาถึงปัจจุบันน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่ทำด้วยไม้ผุพังไปหมด และถูกทำลายด้วยภัยธรรมชาติตามกาลเวลา และด้วยน้ำมือมนุษย์เอง ถึงกระนั้น สถาปัตยกรรมก็ยังมั่งร่อยปรากฏให้ศึกษาได้บ้างว่า สถาปัตย-

กรรม แบบดั้งเดิมมีความเรียบง่ายและมีรูปทรง (form) สมดุล นิยมเสาไม้และทับหลังเป็นองค์ประกอบสำคัญ อาคารนิยมมีหลายชั้น ที่นิยมมากคือ อาคารหอคอยซึ่งพัฒนามาจากอาคารชั้นเดียว และพระสถูปเจดีย์ 12 ชั้น ทุกชั้นมีหลังคากระเบื้องเคลือบ อาคารสาธารณะนิยมมีหลังคากระเบื้องทรงลาดมากกว่าทรงตรง ชายคาองคักงขึ้น หลังคาแบบนี้เป็นแบบสถาปัตยกรรมของภาคใต้มากกว่าภาคเหนือ

ศาสนาพุทธนิกายมหายานมีอิทธิพลทำให้คนจีนนิยมสร้างวัดวาอารามตามขุนเขา ถ้าเป็นห้อง คูหา วิหารหรือเป็นวัดทั้งหลังเป็นวัดที่สร้างด้วยศิลา (Rock Temples)

5.2 ปฏิมากรรม

ปฏิมากรรมจีนเองก็ได้รับอิทธิพลคติพุทธมหายานที่นิยมการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรรมและวัตถุมงคล ปฏิมากรรมจีนคติพุทธนิยมใช้หินเป็นวัสดุสำคัญ ศิลปกรรมโดยเฉพาะปฏิมากรรมคติพุทธมหายานเองก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบปากีสถาน อัฟกานิสถาน และกรีซแบบเฮเลน (Hellenistic art) เครื่องประจักษ์พยานคือ พระพุทธรูปคันธารราชูร์ อาจจะกล่าวได้ว่า ปฏิมากรรมจีนสมัยถึงได้รับอิทธิพลคติพุทธมหายานมาก ปฏิมากรรมมีทั้งที่เป็นพระพุทธรูปขนาดต่าง ๆ และปางต่าง ๆ และเทวรูปตามคติมหายาน รูปปฏิมาล้วนนิยมสร้างเหมือนรูปร่างมนุษย์ที่มีส่วนสัดส่วนตามสมบูรณคติกรีก ปฏิมากรรมเป็นรูปมนุษย์และสัตว์ในตำนานเทพนิยายขนาดต่าง ๆ แบบต่าง ๆ และภาชนะเครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยศิลา ดินเผาและเคลือบ เป็นเครื่องตกแต่งทั้งภายในภายนอกของสุสาน วัดวาอาราม วัง และอาคารสถานที่สาธารณะ สนองตอบความต้องการของทางโลกและทางธรรม สมัยถึงแทบจะนับได้ว่าเป็นยุคทองของปฏิมากรรมจีน เมื่อศาสนาพุทธเสื่อมความนิยมลง และมีได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจากชนชั้นสูงก็ทำให้ความนิยมสร้างปฏิมากรรมลดลงมาก แม้แต่ศิลปกรรมคติพุทธในสมัยเสื่อมความนิยมก็ขาดความงดงาม มีแต่ความหยาบกระด้าง ปฏิมากรรมลือชื่อที่สุดของสมัยถึงปรากฏที่กลุ่มถ้ำตุนหวง (Tun-huang Caves)

ก่อนสมัยถึงตั้งแต่ ค.ศ. 500 เป็นต้นมา ศิลปการเขียนตัวอักษรหรืออักษรวิจิตรศิลป์ (Calligraphy) ถือเป็นศิลปะชั้นสูง ศิลปินผู้ยิ่งใหญ่ในศิลปกรรมนี้คือ หวางสีจื่อ (Wang Hsi-chih, ค.ศ. 321-379) ศิลปินนี้มีอิทธิพลใหญ่หลวงไม่น้อยไปกว่าอิทธิพลคติพุทธมหายานที่มีต่อจิตรกรรม จิตรกรรมอันล้ำเลิศล้วนเป็นงานศิลปะที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อการพระศาสนา วงการชนชั้นปกครองนับถือยกย่องผู้มีความสามารถทางจิตรกรรม จิตรกรยิ่งใหญ่แห่งยุคคือ อู๋เตาซวน (Wu Tao-hsuan) ผู้มีกิตติศัพท์ลือชื่อในการวาดภาพทิวทัศน์ (Landscape) และเป็นผู้ริเริ่มในการวาดโดยคำนึงถึงความได้สัดส่วนสัดส่วนในภาพ ตลอดจนการใช้ศิลปการเขียนตัวอักษรในการวาดภาพ ภาพวาดของเขาส่วนใหญ่จะเป็นภาพวาดพระพุทธรูป จิตรกรลือชื่ออีกสองท่านคือ หลี่ซือซุน (Li Ssu-hsun, ค.ศ. 651-720) และหวางเว่ย (Wang Wei, ค.ศ. 699-759) ทั้งสองท่านเป็นทั้งจิตรกรและกวีที่มีชื่อมาก เป็นผู้ริเริ่มตั้งสถานศึกษาจิตรกรรมสาขาภาพวาดทิวทัศน์ขึ้นในภาคเหนือและภาคใต้

ราชวงศ์ถังยังสืบทอดงานศิลปะของอดีตในด้านต่าง ๆ ให้รุ่งเรือง ที่นับว่าขึ้นชื่อมากคือ การนิยมผลิตคันท้องตามแบบอย่างของสมัยฮั่นที่นิยมผูกกลดลายเรขาคณิตไว้ที่ด้านหลังของคันท้อง สมัยถัง คันท้องนิยมผูกกลดลายเป็นพรรณพฤกษา ทอดเป็นแนวโค้งวงเป็นเครือเถา (Flowing flora) และริเริ่มผูกกลดลายเป็นรูปสัตว์ (Animal orientation) คันท้องสมัยถังเป็นงานศิลปะชิ้นเอกของศิลปะพลาสติก (Plastic Art)

ราชวงศ์เลี้ยวอ๋านาจ

จักรวรรดิของราชวงศ์ถังเป็นจักรวรรดิที่ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ มีความมั่งคั่งและอารยธรรมอันรุ่งโรจน์ยิ่ง รัชกาลที่แสดงความรุ่งโรจน์เช่นนั้นมากมี 2 รัชกาล คือ รัชสมัยจักรพรรดิไทจง (T'ai Tsung, ค.ศ. 626-649) และรัชสมัยจักรพรรดิซวนจง (Hsuan Tsung, ค.ศ. 712-756) เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อในวัฏจักรแห่งราชวงศ์ เพราะขณะที่บ้านเมืองกำลังเผชิญภาวะวัฏจักรแห่งราชวงศ์นั้น อารยธรรมจีนก็กำลังดำเนินไปสู่ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเป็นกระแสคลื่นได้น้ำ รัชกาลนี้แสดงความรุ่งเรืองแต่ความเจริญล้วนต้องสิ้นเปลืองทรัพยากรธรรมชาติทรัพยากรมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างโครงสร้างการเมืองการปกครอง ระบบป้องกัน หรือการสถาปนาพระราชวงศ์ ราชวงศ์มีแต่รายจ่ายท่วมรายรับ เพราะการจัดเก็บภาษีไม่ได้ผลเต็มที่ รัชกาลนี้มีความพยายามที่จะปฏิรูประบบป้องกันจักรวรรดิ การจัดเก็บภาษี ป้องกันความแตกแยกแบ่งฝายในระบบราชการ ระวังป้องกันมิให้แม่ทัพในท้องถิ่นมีอำนาจและระวังป้องกันอนารยชนรุกราน พร้อม ๆ กับการระวังป้องกันมิให้เกิดกบฏภายใน เมื่อสิ้นรัชกาลนั้นแล้ว การปฏิรูปนั้นก็หมดพลังลง การคลังไม่มีระเบียบ การจัดเก็บและจ่ายรายได้แผ่นดิน การบริหารราชการมีความแตกแยกก้าวลึกระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาคและกองทหารท้องถิ่น ตลอดจนความแตกแยกในวงราชการเอง การป้องกันจักรวรรดิล้วนตกอยู่ในมือของแม่ทัพนายกองซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนต่างด้าว

การเมืองในพระราชสำนักเองก็มีความร้อนแรงมีผลกระทบต่อบ้านเมืองด้วย วัฏจักรแห่งราชวงศ์มีแบบอย่างตามประเพณีว่า เมื่อใดจักรพรรดิทรงฝึกฝนในกามคุณ หรือมิได้ทรงใส่พระทัยในพระราชกิจอันใด พระมเหสีเหวี่ยงมลวงพระราชกิจ ความเส่นหาอาลัยในอิสตรีมักทำให้เกิดความสับสนแยกไม่ออกระหว่างความรักกับหน้าที่ จักรพรรดิซวนจงทรงพระชนมายุได้ 60 พรรษา ได้ทรงลุ่มหลงพระสนมหยางกุ้ยเฟย (Yang Kuei-fei, เคยเป็นหม่อมห้ามในพระราชโอรสมาก่อน) จนทรงละพระราชกิจให้แม่ทัพชนต่างชาติชื่อ อันลูชัน (An Lu-shan) เรื่องอำนาจถึงขนาดคุมกำลังไว้ 200,000 คน บังคับบัญชากองทหารถึง 3 แห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม่ทัพอันลูชันได้ชิงอำนาจแข่งกับน้องชายของพระสนมหยางกุ้ยเฟย จนถึงขั้นแตกหักใน ค.ศ. 755 เมื่อแม่ทัพอันลูชันได้ชิงราชย์ จักรพรรดิซวนจงต้องเสด็จหนีไปมณฑลเสฉวน ทรงสละราชย์และตรัสสั่งให้ประหารพระสนมหยางกุ้ยเฟยและน้องชายตามคำกราบบังคมทูลของบรรดาทหารตามเสด็จ

แม้อันลูชันจะชิงราชย์ได้ แต่ก็ถูกบุตรชายของตนลอบฆ่าตายใน ค.ศ. 757 ความแตกแยกกันเองถึงขั้นเปิดศึกชิงอำนาจนี้เปิดโอกาสให้ราชวงศ์ถังสามารถตั้งตัวติด พลิกฟื้นสถานการณ์ขึ้นได้ ด้วยการได้รับความช่วยเหลือจากอนารยชนกลุ่มอุยกูร์ (Uighur) ในการสถาปนาจักรพรรดิองค์ใหม่ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 763 นับแต่นั้นมา ราชวงศ์ก็เริ่มเสื่อมอำนาจลงตามลำดับด้วยเหตุเพทภัยของฟ้าดินปัญหาประชากรล้นจักรวรรดิจนตกทุกข์ได้ยาก และการปกครองที่ขาดประสิทธิภาพความไม่สงบภายในได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติวิสัย ตั้งแต่ศตวรรษที่ 9 เมื่อผู้คนยากไร้ไม่มีจะกินแล้วลุกฮือเป็นกบฏฆาตนาหลายครั้ง บรรดาแม่ทัพตามภูมิภาคได้ฉวยโอกาสสร้างอำนาจบารมีขึ้นทำทลายอำนาจรัฐ แมื่กบฏฆาตนาจะถูกปราบได้บ้าง แต่ยิ่งเสริมอำนาจผู้ปราบปรามคือ บรรดาแม่ทัพ ศักดิ์ชิงอำนาจจึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ใน ค.ศ. 907 จนเป็นเหตุให้ราชวงศ์ถังต้องสิ้นสุดอำนาจลงในปีต่อมา ทั้งราชวงศ์ฮั่นและราชวงศ์ถังต่างเผชิญวิฤจักรแห่งราชวงศ์ แต่สถานการณ์ทางการเมืองการทหารเช่นนั้นและภาวะบ้านเมืองไร้ชื่อไร้แปมลักษณะรุนแรงขัดแย้งกว่าสมัยฮั่นมาก อีกทั้งมีความสับสนปั่นป่วนเป็นนกลีลุค จึงมีข้อควรคิดพิจารณาว่าน่าจะมีปัจจัยใดเป็นสำคัญที่ทำให้ราชวงศ์ถังต้องสิ้นอำนาจในสภาพเช่นนั้น

ปัจจัยแรกน่าจะเป็นปัญหาประชากรซึ่งเคยคุกคามราชวงศ์ฮั่นมาแล้ว ปัญหานี้ได้คุกคามราชวงศ์ถังอีก ประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามธรรมชาตินั้นส่วนใหญ่ยากไร้ไม่มีที่ดิน การจัดสรรที่ดินตามระบบเสมอภาคไม่สามารถแก้ปัญหาได้และต้องกลับกลายเป็นเครื่องมืออันฉ้อฉลสำหรับชนชั้นสูงในการครอบครองที่ดินของชาวนา ครอบครัวชาวนามีได้รับที่ดินจากการจัดสรรในศตวรรษที่ 7 ที่ดินเพาะปลูกส่วนใหญ่กลายเป็นที่ดินขนาดเล็กที่กำหนดให้ถือครองได้ถาวร (Permanent holding) ตามระบบจัดสรรเสมอภาค ส่วนที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ตกเป็นของชนชั้นสูงและเป็นนาหลวง ภาระหนักที่ต้องเสียภาษีรายหัวจากการเพาะปลูกและทดแทนการถูกเรียกเกณฑ์แรงงานก็บีบคั้นให้ชาวนาไม่สามารถจะแบกรับต่อไปได้ จำต้องทิ้งที่นา หรือขายที่นาให้ชนชั้นเจ้าที่ดินแล้วขอเช่าที่นาทำกินต่อไป โดยต้องชำระค่าเช่าเป็นผลผลิตกึ่งหนึ่งซึ่งก็ยิ่งนับว่าต่ำกว่าอัตราภาษีรายหัวที่ต้องเสียแก่รัฐ ชนชั้นเจ้าที่ดินให้เช่าที่ดินและให้ยืมหรือให้เช่าอุปกรณ์การทำนาด้วย การจัดสรรที่ดินเสมอภาคที่ล้มเหลวจึงมีผลกระทบต่อคลังของรัฐ เพราะเก็บภาษีรายหัวได้น้อยมาก แต่ครึ่งส่วนกลางเปลี่ยนภาษีรายหัวเป็นภาษีที่ดิน ภาษีการค้าและภาษีครอบครัว (Family หรือ household tax) 9 ประเภทตามฐานะผู้ชำระภาษี ผู้รับภาระภาษีอย่างหนักก็ยังคงเป็นชาวนาที่ยังมีที่ดินทำกิน ส่วนชาวนาส่วนใหญ่ที่ไม่มีที่ดินไม่ต้องเสียภาษี ทำให้รัฐขาดรายได้อีก การจัดเก็บภาษีใหม่ไม่สามารถแก้ปัญหาที่ดินและปัญหาการจัดเก็บภาษีได้ตามจุดมุ่งหมาย เพราะผู้เสียภาษียังคงมีจำนวนเท่าเดิมแต่ต้องเสียภาษีมากขึ้น

ความทุกข์ยากของชาวนาผู้มีที่ดินสืบเนื่องมาจากปัญหาขาดแคลนที่ดิน ปัญหาภาระภาษีและการเรียกเกณฑ์แรงงาน ชาวนาส่วนใหญ่ที่เช่าที่นาทำกินก็สิ้นความเป็นไท ตกเป็นข้าช่วงใช้

ของชนชั้นสูง รัฐจึงขาดรายได้และแรงงาน กองทัพและกำลังกึ่งทหารที่มาจากเกณฑ์ก็ขาดกำลัง พลหมุนเวียนด้วย จนต้องจ้างทหารอาชีพแทน ทำให้ระบบป้องกันชายแดนภาคเหนือขาดประสิทธิภาพ การขนส่งข้าวเปลือกไปตามเส้นทางคลองก็ต้องจ้างแรงงานแทนการเกณฑ์ การเรียกเกณฑ์แรงงานเพื่องานหลวงยังคงมีแต่เรียกได้น้อย การแก้ปัญหาที่ดินและภาษีจนถึงขนาดพัฒนาสถาบันการจัดการที่ดินและจัดเก็บภาษีประสบความสำเร็จโดยตลอดดังกล่าว เมื่อขาดแคลนทรัพยากรแผ่นดิน ราชวงศ์จึงประสบปัญหาการทหาร การคลังและปัญหาที่ดินที่เรื้อรัง

จริงอยู่ ราชวงศ์ยังเป็นราชวงศ์ที่สร้างเงินเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่รุ่งโรจน์ แต่ก็ยังเป็นราชวงศ์ที่ก่อเกิดความแตกแยกแบ่งฝ่ายขึ้นในบ้านเมืองด้วย ชนชั้นข้าราชการจากการสอบคัดเลือกได้ชิงอำนาจการปกครองจากชนชั้นสูงรุ่นเก่าได้สำเร็จตั้งแต่รัชสมัยจักรพรรดิเฉียนตี้ แต่แล้วชนชั้นสูงข้าราชการก็มีความแตกแยกชิงอำนาจกันเองทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ระบบราชการที่เผชิญความแตกแยกภายในเช่นนี้ย่อมขาดประสิทธิภาพไร้ประสิทธิผล ตั้งแต่ศตวรรษที่ 8 พระราชอำนาจที่มีได้ตั้งมั่นเด็ดขาดก็ส่งเสริมให้เกิดความนิยมที่จะปกครองแบบกระจายอำนาจโดยปริยาย ส่วนกลางไม่มีอำนาจในการกำกับดูแลและควบคุมการปกครองส่วนภูมิภาค การรวมอำนาจไร้ผลอย่างสิ้นเชิง บรรดาผู้ว่าราชการและแม่ทัพล้วนตั้งตนเป็นใหญ่ท้าทายอำนาจรัฐ บางรัชสมัยมีความพยายามจะแก้ไขปัญหาการปกครองโดยส่งผู้ตรวจราชการไปตรวจราชการเป็นครั้งคราวบ้าง หรือส่งแม่ทัพภูมิภาค (Regional Commander) ไปประจำภูมิภาคเพื่อเป็นทั้งผู้ว่าราชการและผู้บัญชาการทหาร ควบคุมราชการทหารและพลเรือนในพื้นที่ที่สำคัญและพื้นที่ที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ซึ่งจัดตั้งเป็นภูมิภาค 8 พื้นที่ วิธีนี้ก็กลับส่งเสริมให้เกิดมีขุมอำนาจทหารขึ้น เพราะแม่ทัพคุมกำลังพลนับแสนย่อมมีอำนาจในการปกครองและในการรบ จักรวรรดิจึงจึงก้าวเข้าสู่ยุคขุนศึก (Warlord) การแก้ปัญหาการปกครองไม่สำเร็จจึงเป็นปัจจัยนำความเสื่อมถอยอำนาจมาสู่ราชวงศ์ถึง

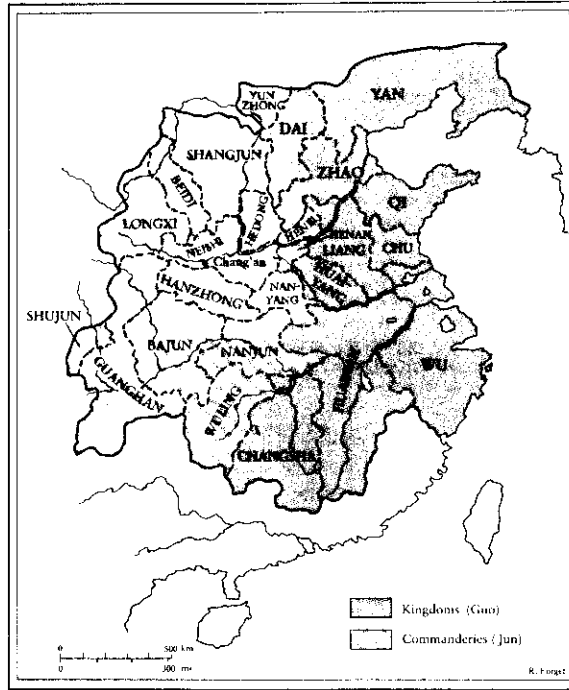
ภัยอนารยชนรุกรานตามพรมแดนภาคเหนือก็เป็นปัญหาใหญ่เช่นกัน ภัยคุกคามบังคับให้ราชวงศ์ถึงต้องพัฒนาการทหารให้มีศักยภาพสูง โดยจัดตั้งกองทัพ กองกำลังกึ่งทหาร และกองทหารประจำถิ่นตามจุดยุทธศาสตร์ กำลังเหล่านี้เป็นทหารผ่านศึก ส่วนใหญ่เป็นชนต่างชาติ ตั้งกำลังตามท้องถิ่นเป็นนิคมทหาร (Military Colony) เมื่อเกิดภัยรุกรานขนานใหญ่ ราชวงศ์ถึงใช้วิธีการให้ส่วนกลางจัดตั้งกองทัพ ตั้งกองบัญชาการและแต่งตั้งแม่ทัพนายกองออกศึก เมื่อสิ้นภัยสงคราม กองทัพประเภทนี้ก็ยุบเลิกไป กองทัพจีนประเภทต่างๆ ดังกล่าวประกอบกำลังในลักษณะที่ไม่เหมาะสมที่จะไปรบกับอนารยชนผู้มีความคล่องตัวในการรบบนหลังม้า อีกทั้งกองทัพขนาดต่างๆ กลายเป็นพลังอำนาจทางทหารสำหรับแม่ทัพผู้เป็นผู้ว่าราชการด้วยในการตั้งตนเป็นใหญ่ท้าทายอำนาจรัฐ การเกณฑ์คนเข้ากองทัพก็ลดลงมาก มีแต่คนหนีเกณฑ์จนต้องจ้างชนต่างชาติเป็นทหารแทน การทหารในมือชนต่างชาติย่อมเป็นอันตรายต่อความมั่นคงปลอดภัยของจักรวรรดิ และทำให้จักรวรรดิต้องพินาศล่มจมในที่สุด

อนารยชนกลุ่มต่าง ๆ รุกรานจีน ประชาธิปไตยยึดแอ่งทาร์มได้ใน ค.ศ. 683 และเคอร์กูรเข้านครฉางอันได้ใน ค.ศ. 763 อนารยชนได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ระบบป้องกันโดยใช้กองทัพอาซีฟไม่มีประสิทธิภาพ เพราะกำลังพลเป็นชนต่างด้าวมาจากทั่วทุกสารทิศ มิได้มีที่ดินทำกินอันจะก่อให้เกิดความรู้สึกหวงแหนต้องปกป้องสุดชีวิตเหมือนระบบกองกำลังกึ่งทหารในต้นสมัยถัง กองทัพอาซีฟจงรักภักดีต่อแม่ทัพนายกองมากกว่าต่อราชวงศ์ กองทัพที่มาจากการจ้างยังทำให้ราชวงศ์ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณมากอีกด้วย ตามชายแดนที่ห่างไกลไม่มีกองทัพอาซีฟประจำการ ราชวงศ์ใช้การทูตเจริญไมตรีกับอนารยชนเพื่อนบ้าน และได้อาศัยอนารยชนผู้รุกรานให้เป็นทหารรับจ้างทำหน้าที่เป็นหัวของจักรวรรดิ ความมั่นคงปลอดภัยจึงย่อมไม่ปรากฏแน่นอน การทหารจีนได้เสื่อมสภาพตามลำดับเป็นเวลาติดต่อกันมาถึง 500 ปี

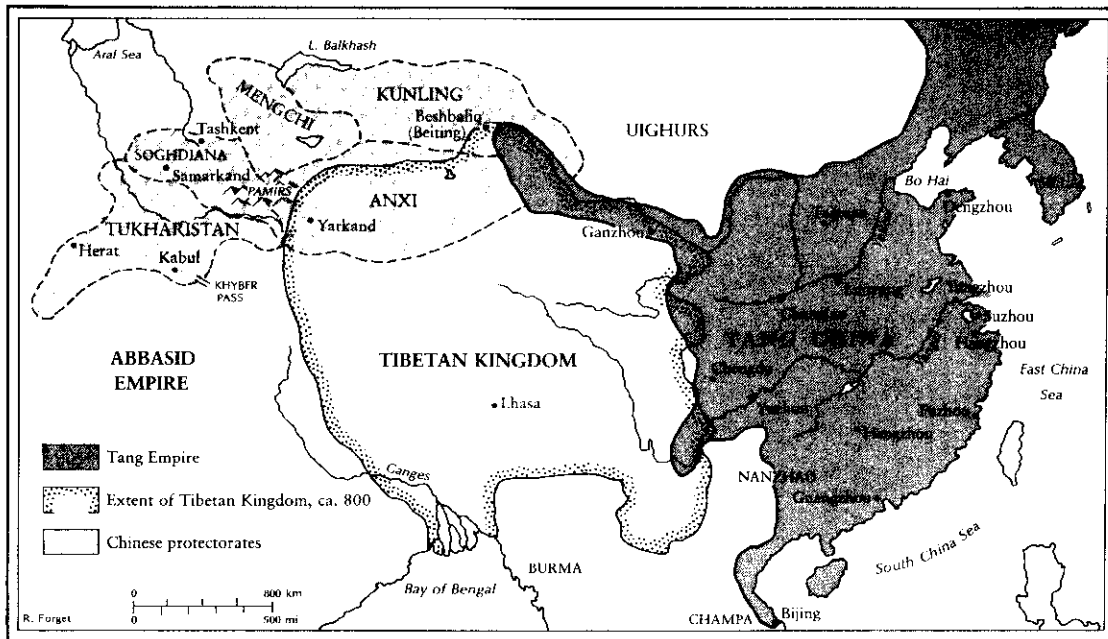
ระบบการป้องกันดังกล่าวย่อมทำให้จักรวรรดิลึนอำนาจลง ราชวงศ์ถังพยายามจะสยบเกาหลีโดยทุ่มเทสรรพกำลังเต็มที่ระหว่าง ค.ศ. 650-670 แต่ก็ล้มเหลว จีนไม่สามารถปราบอียิปต์ได้ราบคาบใน ค.ศ. 679 ต่อมาจีนพ่ายแพ้ในการรบกับน่านเจ้าใน ค.ศ. 751 และพ่ายแพ้ชนชาวอาหรับที่บริเวณทาลัส (Talas) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเทือกเขาใหญ่น้อยในเอเชียกลาง ความพ่ายแพ้ครั้งนั้นได้ปิดฉากอำนาจจีนในเอเชียกลาง อาหรับมุสลิมได้เข้าครอบครองแทน ใน ค.ศ. 763 ชาวอียิปต์ได้เข้าครอบครองมณฑลกลานสู ปิดฉากอำนาจจีนในการครอบครองซินเกียง (Sinkiang) เป็นเวลาต่อมาถึง 1,000 ปี

ความไม่มั่นคงอันเกิดจากกบฏชาวนาและกบฏขุนศึก และอนารยชนรุกราน ทำให้จีนต้องกระทำศึกสงคราม สิ้นเปลืองทรัพยากรในแผ่นดิน ราชวงศ์ไม่สามารถจะบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ราษฎรได้ แม้แต่ระบบการชลประทานซึ่งเป็นหัวใจการเกษตรก็ถูกทอดทิ้ง การเพาะปลูกจึงได้ผลผลิตน้อยมาก อีกประการหนึ่ง ทั้งข้าราชการ พ่อค้าและเจ้าที่ดิน ล้วนกดขี่ข่มเหงราษฎร ทุกข์ของชาวนา โดยเนื้อแท้คือทุกข์ของแผ่นดิน ชาวนาชาดที่ทำกิน เผชิญกับการเรียกเก็บภาษีและแรงงานอย่างหนักทั้งจากราชการและจากชนชั้นสูง พ่อค้า นายทุนเงินกูและเจ้าที่ดิน อีกทั้งภัยธรรมชาติซ้ำเติม ผลผลิตไม่เพียงพอแก่การยังชีพ ชาวนาอดอยากยากแค้นแสนสาหัสถึงขนาดอดตาย ภัยธรรมชาติก็สิ้นชีวิตทำลายทรัพย์สิน โดยปกติ เมื่อเกิดภัยพิบัติ เป็นประเพณีมาช้านานแล้วว่า ราชวงศ์ผู้ปกครองต้องบรรเทาสาธารณภัยและบรรเทาทุกข์แก่ราษฎรด้วยการลดภาษี แจกข้าวแก่ราษฎรและเพิ่มมาตรการสอดส่องการปกครองภูมิภาค ถึงกระนั้น ความทุกข์ยากก็ยังทับถมทวีคูณจนท้ายสุดชาวนาต้องลุกฮือขึ้นเป็นกบฏครั้งแล้วครั้งเล่าในศตวรรษที่ 8 ใน ค.ศ. 880 กบฏชาวนาถึงขนาดยึดนครโลหยางและฉางอัน (ค.ศ. 881) เหล่าขุนนางและขุนศึกก็มักฉวยโอกาสชิงอำนาจรัฐก่อนการกบฏด้วย กบฏชาวนาและกบฏขุนนางขุนศึกย่อมทำให้ราชบัลลังก์สิ้นสะเทือน ครั้งที่ร้ายแรงมากคือ กบฏแม่ทัพอันลูซัน แมื่อกบฏในศตวรรษที่ 8 และ 9 ไม่สามารถล้มล้างราชวงศ์ได้โดยตรง แต่ทำให้ฐานรากแห่งอำนาจสั่นคลอน ราชวงศ์ถึงถึงกาลอวสานด้วยน้ำมือของราชวงศ์เอง

มากกว่า เพราะพระราชสำนักเต็มไปด้วยศึกชิงอำนาจระหว่างข้าราชการ ชั้นที่ และพระราชวงศานุวงศ์ฝ่ายใน จักรพรรดิทรงตกเป็นหุ่นเชิดในบางรัชกาล และบางรัชกาลจักรพรรดิก็ทรงพยายามชิงอำนาจจากข้าราชการฝ่ายหน้า การปกครองที่รวมอำนาจไว้ที่สถาบันกษัตริย์ได้ทำให้เงินหนีไม่พ้นความปั่นป่วนทางการเมืองครั้งแล้วครั้งเล่า เพราะชะตาบ้านเมืองขึ้นอยู่กับองค์จักรพรรดิ จักรวรรดิเงินที่กว้างใหญ่ไพศาล ย่อมเป็นการเหลือวิสัยที่จะปกครองได้ทั่วถึงสำหรับจักรพรรดิผู้ทรงไร้พระปรีชาสามารถ วาระสุดท้ายของราชวงศ์ถังจึงมาถึงใน ค.ศ. 908 เมื่อเหล่าแม่ทัพนายกองกระทำศึกชิงเจ้ายุทธจักรแล้วล้มล้างราชวงศ์ถัง

พื้นที่กองบัญชาการและอาณาจักรสมัยฮั่น, 206 ก.ศ.ศ.

จักรวรรดิถังสมัยรุ่งโรจน์ (ศตวรรษที่ 8)